TussenRuimte

TIJDSCHRIFT VOOR
INTERCULTURELE THEOLOGIE

2008 | 4

RELIGIE EN RAMPEN

INHOUD

2008 | 4: Religie en rampen

TR

3 Redactioneel

50 Beeldmeditatie

52 Impressies

56 Boeken

60 Film

61 Muziek

62 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Dineke Spee
Het ritme van de ramp

9 ONDERZOEK | Bernard Adeney-Risakotta
Antwoorden op tragedies

16 COLUMN | Ikenius Antuma
Een enkeltje Titanic

17 DEBAT | Rienk van Velzen
Modern kerk-zijn: chippen en pinnen mag

21 PORTRET | John Longhurst
Bij de derde verjaardag van Katrina

25 ANTITHESE | Roland Bron
Veiligheidsbeleid en 'bijbelse' rampen

31 COLUMN | Dick Wursten
Het landschap van de geest

32 MENSEN IN BEELD | Gerrit Schutte
Ooggetuigen van de Krakatau-uitbarsting

37 KURF | John Körver

38 INTERVIEW | Alle Hoekema
Is er kwaad in de acties van God?

42 PERSPECTIEF | Jaap Schiere
Kan uit een natuurramp iets goeds voortkomen?

TussenRuimte
tijdschrift voor interculturele theologie

jaargang 1 | nummer 4 | december 2008
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een oecumenisch tijdschrift voor interculturele theologie, geredigeerd door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte ontleent zijn naam aan het besef dat *tussen* mensen van verschillende culturen en generaties steeds opnieuw een proces van verstaan op gang gebracht en bevorderd kan worden. Zo kan ook nieuwe *ruimte* ontstaan voor het evangelie, waarin mensen en culturen in hun verscheidenheid worden gerespecteerd, maar niet in hun verschil worden opgesloten.

TussenRuimte wil signaleren, reflecteren en inspireren door middel van journalistieke verbreding en theologische verdieping van ons inzicht in religie en religieuze aspecten van cultuur. Debat over bestaande missionaire en religieuze praktijken wordt gestimuleerd.

TussenRuimte pendelt tussen lokale initiatieven en globale ontwikkelingen, waarin aandacht voor mensen, omkeer in mensenlevens en inzet voor vrede en gerechtigheid zichtbaar worden.

TussenRuimte is niet institutioneel *ge*bonden, maar wel *ver*bonden met mensen en organisaties in de missionaire beweging die elkaar willen ontmoeten en bevragen over religieuze en culturele, economische en sociale grenzen heen.

TussenRuimte verschijnt viermaal per jaar en wordt uitgegeven in een samenwerkingsverband tussen de Nederlandse Zendingsraad (NZR), Missio België, de Verenigde Protestantse Kerk in België en uitgeefmaatschappij Kok ten Have Kampen.

© 2008 Uitgeverij Kok en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Redactie
dr. Hanneke Arts-Honselaar, Veerle Borremans, Karlijn Goossen MA, drs. Jaap Haasnoot, drs. Jaap Hansum, drs. Wout van Laar, dr. Lucien van Liere, Dineke Spee (voorzitter)

Themaredactie
Alle G. Hoekema

Beeldredactie
Maarten Haazebroek

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen

Secretariële ondersteuning
Marion Popkema-van der Ven

Redactieadres
Redactie *TussenRuimte*, Postbus 8092, 3503 RB Utrecht
redactie.tussenruimte@antenna.nl

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Illustraties
Dirk Jan Pot (omslag), Cordaid (5, 7), Lukas Göbel (10, 13), World Vision (19), United States Coast Guard (23), Maarten Haazebroek (28-29, 40, 64), Jaap Schiere (42, 48), Herman Heijn (50), Kors Peilman (62-63)

Abonnementenadministratie
Postbus 5018, 8260 GA Kampen
abonnementen@kok.nl

Abonnementsprijs
met ingang van 2009
Een jaarabonnement kost in 2009 in Nederland € 35,00; in België € 36,00; in Europa € 40,00.
Een studentenabonnement kost € 26,00.
Losse nummers kosten € 10,00 (exclusief porto).
Een proefabonnement van twee nummers kost € 12,50.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal zes weken voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Existentiële worsteling

Indonesië werd in het afgelopen decennium getroffen door een aantal grote rampen. De conflicten tussen moslims en christenen op Ambon, Halmaheira en Sulawesi eisten honderden slachtoffers. En een reeks van aardbevingen, culminerend in de verwoestende tsunami van Kerstmis 2004 en zware aardbevingen in Yogyakarta en Padang, veroorzaakte enorme schade en grote verliezen aan mensenlevens. Dat alles leidde ook tot een existentiële worsteling. Hoe kunnen we zulke sociale conflicten en natuurrampen een plaats geven in ons (gelovige) bestaan?
Het leek een goed idee dit thema ook voor onze eigen context uit te diepen. Rampen kunnen immers ook ons treffen (zoals de watersnoodramp van februari 1953), en moderne mensen gaven en geven heel verschillende levensbeschouwelijke interpretaties aan zo'n natuurramp, of het nu de enorme uitbarsting van de Krakatau betreft of de orkaan Mitch.
De bijdragen in dit nummer zijn vanuit zeer verschillende perspectieven geschreven. Opvallend is de notie dat je je enerzijds dikwijls wel kunt voorbereiden op sommige rampen (je kunt bijvoorbeeld uitrekenen dat huizen die gebouwd zijn op een steile, ontboste helling, groot gevaar lopen door dreigende aardverschuivingen) en dat anderzijds de verwerking van rampen ook kan leiden tot nieuwe impulsen voor de bevolkingsgroep die erdoor getroffen werd. Dat maakt de vraag 'Wat heeft God met zulke rampen te maken?' des te interessanter, en het is verrassend te ontdekken dat zowel binnen de christelijke traditie als in de islamitische theologie een breed spectrum aan antwoorden mogelijk is op die laatste vraag.

Overeenkomstig de doelstelling van het blad is deze aflevering van *TussenRuimte* zowel een internationaal als een interreligieus nummer geworden. Daarvoor staan de aangezochte auteurs en de mondiale implicaties van natuurrampen borg. De redactie van *TussenRuimte* hoopt in de tweede jaargang door te gaan in dit spoor.

— Alle G. Hoekema, themaredacteur

Het ritme van de ramp

Geraakt was Mariet Mulders, werkzaam bij Cordaid Mensen in Nood. Geraakt door de zelfredzaamheid van de bewoners van Bangladesh. Geraakt door de zorg voor elkaar. Ze bezocht het land in 2007 twee keer. Eén keer voor een regulier projectbezoek, dat plaatsvond tijdens de grote overstromingen in de zomer van dat jaar, en één keer naar aanleiding van de gevolgen van de cycloon Cidr. Zij doet verslag van haar bevindingen in een gesprek met *TussenRuimte*.

Moessons en smeltwater uit de Himalaya zorgen in Bangladesh ieder jaar voor overstromingen. Het nieuws over het wassende water aan de Aziatische kust verrast ons niet meer. De tijd dat Beatle George Harrison actie voerde voor Bangladesh (1972), ligt achter ons.
Maar de cycloon Cidr maakte de situatie in 2007 ernstiger dan gewoonlijk. Op 15 en 16 november van dat jaar trok die cycloon, van de zwaarste categorie, over Bangladesh. Het zuiden werd als altijd het hardst getroffen. Enkele dagen eerder was men al begonnen met massale evacuaties. Meer dan zeshonderdduizend mensen trokken naar het veiligere binnenland. Volgens officiële cijfers kwamen 3.447 mensen om het leven, en er zijn duizenden mensen vermist. Toch had het nog veel erger kunnen zijn als er geen waarschuwingssysteem was geweest.

De onderlinge solidariteit was ontroerend om te zien

Mariet Mulders kwam kort na de orkaan Cidr in het getroffen gebied aan. Geraakt was ze, vertelt ze, door de zelfredzaamheid van de bewoners, ondanks alle ellende. ‘Toen we in het veld kwamen, zagen we dat men zelf al aan de slag was gegaan. Er werd kleding ingezameld en verdeeld. Wat er aan voedsel en drinkwater was, werd weggegeven aan wie het nodig had. Mensen boden elkaar onderdak. Bomen die de wegen versperden, waren al versleept. Het puin van ingestorte huizen was weggehaald. De onderlinge solidariteit was ontroerend om te zien.’

Land van ‘niemand’

Bangladesh is het dichtstbevolkte land ter wereld. Er leven ruim 150 miljoen inwoners op een oppervlakte die viermaal zo groot is als Nederland. Er is simpelweg geen plaats voor iedereen, en daarom leven velen op een plaats die niet veilig is. Ze blijven er wonen omdat er geen keus is. De mensen die het net iets beter hebben dan de anderen, kunnen wegtrekken, maar de armsten

zijn gedwongen in het laagland in het zuiden te wonen. Zij leven in het publieke domein, langs de rivieren. Dat is van 'niemand'. Ze hebben zich bijvoorbeeld een woonplek gemaakt op de dijken, terwijl die natuurlijk niet bedoeld zijn voor bewoning. Maar er is geen andere plaats. Caritas Bangladesh – partnerorganisatie van Cordaid Mensen in nood – is er sinds het begin van de jaren zeventig, vlak na de afscheiding van India, actief als noodhulporganisatie. Aanvankelijk voor de slachtoffers van de burgeroorlog, maar later via ontwikkelingsprogramma's en in noodsituaties.

Bangladesh is overwegend islamitisch en kent een parlementaire democratie. Is de situatie bij zulke overstromingen voor vrouwen er anders dan voor mannen?

Mariet: 'De taakverdeling is tamelijk traditioneel. Vrouwen zorgen na een ramp eerst voor hun huishouden en hun kinderen, terwijl de mannen zich bekommeren om de herstelwerkzaamheden aan huizen en wegen. Die taakverdeling heeft alles met de cultuur te maken, en met biologische mogelijkheden. Maar iedereen, man of vrouw, werkt even hard mee. Na een ramp zijn er geen speciale vrouwenprogramma's nodig. Dat speelt niet. Laat ik een vergelijking maken met bijvoorbeeld een programma om microkredieten te verstrekken. Een der-

gelijk programma is vaak speciaal en expliciet op vrouwen gericht. De microkredieten kunnen van grote invloed zijn op hun manier van leven. Maar juist bij die programma's kan het ontzettend moeilijk zijn de vrouwen het huis uit te krijgen. Ze kunnen niet of ze mogen niet. Dat is cultureel bepaald of vanuit geloofsovertuiging. Bij zo'n programma is dus de eerste stap ze die deur uit te krijgen. Bij een ramp gaat dat helemaal niet op. Vaak is er ook geen mogelijkheid meer om 'binnen' te blijven, omdat je huis weg is. Bij een overstroming of een andere ramp werken de vrouwen net zo hard als de mannen om het leven weer te kunnen oppakken. Het klinkt raar, maar een ramp emancipeert.'

'Het klinkt raar, maar een ramp emancipeert'

Deze waarneming wordt gesteund door ervaringen in andere Aziatische landen. Vlak na een ramp gaat het om puur lijfsbehoud en let men niet op religieuze en culturele regels. Zodra het eerste puin geruimd is, hernemen met de wederopbouw ook traditie en cultuur hun plaats in het dagelijks leven.

Van individu naar gemeenschap

Mariet Mulders geeft een ander voorbeeld van de invloed van een ramp op religieuze opvattingen, met betrekking tot de *zakat*, de derde van de vijf zuilen van de islam. 'Een gelovige is verplicht aalmoezen te geven aan de armen, met als uiteindelijk doel een rechtvaardiger verdeling van bezittingen. Je kunt er ook een plaatsje mee in de hemel verdienen. Het is een individuele plicht voor een moslim. Tegenwoordig gebeurt het soms dat de *zakat* in een fonds gestort wordt, in plaats van aan individuen gegeven, of aan de moskee wordt geschonken. Dat fonds wordt ingezet als noodfonds voor de allerarmsten in een dorp, en dat helpt dan ook bij kleine rampen. Ik kwam dat tegen in het noorden van Bangladesh. Het fonds heeft een bestuur, en daarin hebben de imam en de dorpsverantwoordelijke zitting, maar ook een vertegenwoordiger

Cordaid

Cordaid Mensen in nood maakt deel uit van de katholieke ontwikkelingsorganisatie Cordaid. Cordaid is eind 1999 ontstaan door de fusie van vier katholieke ontwikkelingsorganisaties: Mensen in nood (Caritas Nederland), Memisa, Vastenaktie en Cebemo. Cordaid is daarmee een van de grootste internationale ontwikkelingsorganisaties.
Cordaid Mensen in nood richt zich op drie gebieden: noodhulp na een natuurramp (water, voedsel, tenten en medicijnen), wederopbouw na een ramp of oorlog (het bouwen van huizen, het opzetten van landbouw) en preventie van rampen (het bouwen van dijken en aardbevingsbestendige huizen).
Mariet Mulders is teamleider van het Azië-team van Cordaid Mensen in nood. Zij is in het bijzonder verantwoordelijk voor Bangladesh en bezoekt het land regelmatig.

Mariet Mulders in Bangladesh

van de allerarmsten uit het dorp. De individuele plicht van de moslim wordt nu voor de hele gemeenschap gebruikt. Een flexibele opvatting van de *zakat*.'
'Je merkt bij de overstromingen in Bangladesh dat de mensen elkaar helpen. Dat zit in hun traditie. Omdat ze wonen in een gebied dat ieder jaar overstroomt, hebben ze hun manier van leven aangepast. Het lijkt erop dat de solidariteit door een ramp versterkt wordt, terwijl dat niet voor de hand ligt. Het zou ook zo kunnen zijn dat ieder zichzelf probeert te redden. De meeste huizen hebben een vloertje gemaakt dat bij overstromingen droog blijft. Daar kunnen ze slapen wanneer het water stijgt. Bewoners zorgen voor een bepaalde voedselvoorraad en vooral voor drinkwater. Zodat ze niet meteen zonder eten en drinken zitten wanneer het weer zover is. De Bengalen waren dat al gewend, en de niet-gouvernementele organisaties (ngo's) benadrukken het belang ervan. Natuurlijk is er ook hulp van buitenaf nodig, vooral voor de buitengebieden, maar vaak is men heel goed ingesteld op eigen eerstehulpverlening. Het gemeenschapsgevoel is groot.'

De witte hulpverlener

'Wanneer je dan na zo'n ramp rondreist om te inventariseren wat er nodig is', is de ervaring van Mariet, 'zien velen je als de witte

hulpverlener. Je vermoedt ook dat je soms misbruikt wordt of dat mensen terugvallen in een houding van hulp vragen. Dat heeft te maken met een decennialange traditie van hulp bieden vanuit het Westen.
Ook Caritas Bangladesh heeft lang gewerkt volgens het principe: we geven de armste mensen wat ze nodig hebben; we verlenen hun onze diensten en we zorgen voor voedsel, drinken, nieuwe huizen en medicijnen. Maar mede daardoor zijn mensen afhankelijk gemaakt.
In het verleden is er te weinig aandacht geweest voor het bevorderen van zelfredzaamheid. Degenen die in jou de witte hulpverlener zien, hebben de neiging te zeggen: 'Caritas kan ons wel helpen, want dat doen ze al zo lang.' Maar als organisatie zijn we teruggekomen van die insteek. De meeste ngo's hebben, wat dat betreft, nu andere opvattingen. Het was een subcultuur die gewenning en verwennen in de hand werkte. Bangladesh heeft veel donorlanden. Je moet uitkijken dat je als hulpverlener en als hulpvrager niet in een bepaald ritme van rampen schiet: daar gebeurt een ramp, en hier staan we alweer in de startblokken. Dat is een valkuil, zeker als zo'n overstroming jaarlijks terugkeert. Nu geven we veel meer aandacht aan preventie. Bijvoorbeeld met de bouw van waterputten. De waterputten in een laagland hebben een ander bouwsysteem nodig dan de putten die hoger gelegen zijn. Als je daar niet op let, kun je de waterputten in de natte tijd maanden lang niet gebruiken. De aandacht voor zulke zaken is groeiende onder de ngo's.'

'Nu geven we veel meer aandacht aan preventie'

Veerkracht

Wat doet het met jezelf, wanneer je na zo'n ramp in een land komt?
Mariet: 'Je schrikt natuurlijk altijd weer van de puinhoop. Hele gebieden die overstroomd zijn met zout water, waardoor ze lange tijd niet voor landbouw gebruikt kunnen worden. Bij het bezoek na de cycloon Cidr was ik het meest getroffen door de ontmoeting met een vrouw die werkelijk alles was kwijtgeraakt, haar huis, haar gezin. Zelf was ze in een cycloonshelter in leven gebleven. Maar juist deze vrouw, die alle reden had om moedeloos bij de pakken neer te zitten, had zich opgeworpen als organisator van de voedselhulp. Op het ene moment vertelde ze vol emotie wie en wat ze allemaal verloren had, en even later was ze verbeten in de weer om ervoor te zorgen dat anderen te eten konden krijgen. Onvoorstelbaar, wat een veerkracht!'

— Dineke Spee is voorzitter van de redactie van *TussenRuimte*.

Antwoorden op tragedies

Reflecties uit Indonesië op rampen en religie

Vanuit Indonesië onderzoekt Bernard Adeney wat natuurrampen doen met het religieus besef van mensen. 'Natuurrampen zijn niet alleen puzzels die opgelost moeten worden, maar ook uitdagingen om tragedies onder ogen te zien zonder zelfbedriegende uitleg, op een wijze die leidt tot leven en genezing.'

Een van de meest ingrijpende herinneringen die ik heb van de dag waarop een aardbeving Yogyakarta trof (27 mei 2006), is het beeld van een islamitische familie, biddend op de puinhopen van hun huis. Op een of andere manier hadden de vrouwen toch nog schone, witte gebedskleden kunnen vinden. Vader, moeder en drie kinderen zaten geknield. Hun hoofd raakte de grond. Daarna stonden ze op, strekten hun armen uit en riepen: *Allahu akbar! Allahu akbar!* (God is groot, God is groot).
Ik moest denken aan wat ik in Atjeh had gezien. Een vrouw had haar hele familie verloren en stond te midden van de ruïnes. Tranen stroomden over haar wangen, en ze schreeuwde het uit: *Allahu akbar! Allahu akbar!* Hun antwoorden lijken op die van Job, die weigerde het advies van zijn vrienden op te volgen, die hem opriepen zich te bekeren van zijn zonden, of dat van zijn vrouw, die hem zei God te vervloeken. In plaats daarvan eindigt het boek Job met een hymne op de ondoorgrondelijke grootheid en macht van God. Een antwoord op de vraag 'waarom' wordt niet gegeven.

Het is
óf de schuld van het slachtoffer
óf de schuld van God

Menselijke antwoorden

Pogingen om die vraag te beantwoorden leiden onherroepelijk tot twee uitersten: het is óf de schuld van het slachtoffer óf de schuld van God. Aan de ene kant is er een meedogenloze logica dat de slachtoffers hun lijden verdienen en zich dus moeten bekeren (de vrienden van Job), aan de andere kant de al even onverbiddelijke logica dat God boos is of ten minste onrechtvaardig. En omdat je het niet kunt winnen van God, kun je hem maar beter vervloeken en sterven. Het onrechtvaardige lot van het slachtoffer is bezegeld. Job weigerde voor een van deze uitersten een knieval te maken.
Menselijke antwoorden op natuurrampen bevatten een religieus element. Transcendent, onpeilbaar lijden dat zonder waarschuwing komt, roept een gevoel van ontzag op. Dit artikel onderzoekt de verschillende symbolische taalvelden die mensen

gebruiken als antwoord op natuurrampen. Mijn vooronderstelling luidt dat deze symbolische talen antwoord geven op verschillende vragen, voortkomend uit verschillende culturele en religieuze contexten. Natuurrampen kunnen uitgelegd worden als 'tragedies' in de klassiek Griekse betekenis. Of een bepaalde uitleg 'zelfmisleidend' is of niet, hangt meer af van de vraag die past bij de uitleg en het doel van die uitleg dan van de inhoud van de uitleg zelf.

'Het is Gods straf'

Vlak na de tsunami in Atjeh vroeg ik een stoere, hardwerkende islamitische chauffeur van een truck wat volgens hem de oorzaak van de tsunami was. Toen de tsunami toesloeg, reed hij langs de kust. Hij werd uit zijn vrachtauto geslagen, meegesleurd door het kolkende water en wrakstukken, en kon net de top van een palmboom grijpen. Daar hing hij, bloedend, zesendertig uur voordat hij durfde af te dalen in modder en water dat tot zijn nek reikte. Twee dagen sjokte hij door dat water en eindelijk kwam hij bij zijn volkomen weggespoelde dorp aan. Op wonderbaarlijke wijze vond hij later zijn vrouw en twee kinderen levend terug in de geteisterde stad Meulaboh. Zo'n kerel krijg je niet makkelijk dood, dacht ik. Zijn uitleg van de oorzaak van de tsunami was: het is Gods straf, want wij leven niet zoals Gods wet, de *sharia*, verlangt. Die straf was ook voor hemzelf bedoeld: 'Wij zijn zondaars die zich moeten bekeren.' Of zijn uitleg nu 'waar' was in empirische zin of niet – dat wil zeggen: of het niet volgen van de *sharia* God ertoe bracht een tsunami te sturen of niet –, zijn uitleg was in ieder geval geen rationalisatie om jezelf voor de gek te houden.

Anders is het wanneer een theologie van Gods straf gebruikt wordt om een andere

groep als zondebok aan te wijzen. Als een *ulama*, een islam-geleerde, politieke macht zoekt door te preken over Gods verschrikkelijke straf voor allen die niet zijn eigen bekrompen begrip van de *sharia* volgen, is dat een zichzelf misleidende uitleg. De vrachtautochauffeur vertelde me dat sommige religieuze leraren zeiden dat de tsunami het gevolg was van een christelijk feestje op het strand, waar sommigen badkleding hadden gedragen en alcohol gedronken zouden hebben. Droegen de christenen dan de schuld van de tsunami? 'Nee,' zei hij, 'sommige moslims zijn veel erger dan de christenen.' Aan de andere kant waren er ook christenen die van oordeel waren dat de tsunami Gods straf was voor de onderdrukking van de kerk door de moslims in Atjeh. Menselijke tragedies, zoals natuurrampen, hebben niet één bepaalde, gefixeerde ontologische betekenis. De betekenis van een tragedie staat niet voor alle tijden vast, maar verandert naar gelang van de menselijke antwoorden erop. Wij scheppen de betekenis. Die hoeft daarom niet subjectief of willekeurig te zijn: ze is 'intersubjectief' en

De betekenis van een tragedie verandert naar gelang van de menselijke antwoorden erop

ontwikkelt zich. Dat houdt in dat mensen, denkend en handelend in relatie tot elkaar, de betekenis van natuurrampen scheppen. Steeds worden nieuwe betekenissen gesuggereerd. Sommige zijn domweg oppervlakkig, misleidend of fout. Andere overtuigen, worden gedragen door een gemeenschap en veranderen zowel de betekenis van de gebeurtenis die men gedenkt, als de toekomst van de gemeenschap die door zijn herinneringen wordt gevormd. Aan Gandhi werd, naar men zegt, gevraagd wat hij dacht van de Franse Revolutie. Hij dacht lang na en antwoordde toen: 'Het is te vroeg om dat te zeggen.' Misschien is het ook te vroeg om een betekenis te geven aan de gebeurtenissen van 11 september 2001 in New York of de tsunami in Atjeh. Hun betekenis is niet gefixeerd, maar ontwikkelt zich in relatie tot de menselijke geschiedenis.

Wat is eigenlijk de vraag?

Religieuze en theologische reflectie door mensen die natuurrampen ervaren, verschilt van de reflectie door mensen voor wie het een filosofisch probleem is. Degenen die overweldigd zijn door verwoesting en verschroeiende pijn, hebben een fundamentele vraag: Wie deed dit? Wie kunnen we de schuld geven? Die vraag is van belang omdat ze een sleutel verschaft voor wat we als antwoord moeten zoeken.

Elisa, een van mijn studenten aan de christelijke universiteit Duta Wacana in Yogyakarta, is predikant, geboren en opgegroeid in Atjeh. Hij was net op weg naar Banda Atjeh toen hij van de tsunami vernam. Hij ging op zoek naar zijn familie. Na uren klimmen door het puin en langs opgezwollen lijken vond hij het huis van zijn moeder. Naar alle kanten alleen maar verwoesting en verlatenheid. Vijftien naaste familieleden waren weggevaagd. In zijn hart had hij een overweldigend gevoel dat God hem had verlaten. Hij was alleen. Alle preken die

hij had gehouden over Gods liefde, leken hem leeg. Het ergste was niet dat zijn familie dood was, maar alle doden waren onherkenbaar opgezwollen, hun lichamen konden niet meer met liefde gewassen, in witte kleding gewikkeld en begraven worden. Hij werd geconfronteerd met grote vragen:

- Wie heeft dit gedaan?
- Waarom ik/wij? Wat hebben we gedaan, dat we dit verdienen?
- Waarom heeft God ons niet gered? Waarom liet God dit toe in een vrome, christelijke familie met een zoon die predikant is?
- Waarom ben ik niet dood?
- Hoe moet ik verder gaan met mijn leven? Wat kan ik nog doen?

Ik weet niet hoe Elisa antwoord krijgt op deze vragen. Maar ik werd getroffen door de hartstochtelijkheid waarmee hij een paar weken na de ramp zei: 'Het was *niet* God, die ons dit aandeed! Niet God!'

'Laat maar, laat maar'

Zijn voorbeeld contrasteert met dat van mijn 'grootmoeder', het oudste nog levende Javaanse, islamitische familielid van mijn vrouw, die een Ambonees-Javaanse achtergrond heeft. Een verschrikkelijke aardbeving doodde meer dan zesduizend mensen in de omgeving van Yogyakarta en verwoestte het dorp van mijn familie in de buurt van Prambanan, ten oosten van Yogyakarta. Toen de aardbeving toesloeg, had onze grootmoeder net haar morgengebed (*sholat subuh*) uitgesproken en wilde ze haar ochtendwandeling maken. Omdat ze op de golvende aarde niet kon lopen, was ze maar gewoon gaan zitten. Zo vond haar oudste zoon, zelf in paniek, haar uiteindelijk. Hij schreeuwde tegen haar dat hun oude, teakhouten huis met de grond gelijk gemaakt was. Ze keek hem kalm aan en zei: 'Laat maar, laat maar.' Oma was *pasrah*, had zich overgegeven aan de wil van God. Anders dan mijn student geloofde ze dat God het had gedaan. En dus: vertrouw alles toe aan zijn hand. Haar kracht gaf hoop aan de rest van de familie.

De verschillen tussen mijn student Elisa en onze grootmoeder hingen niet af van verschillen in hun religies. In hun geloof in de soevereiniteit van God staan ze niet al te ver van elkaar af. Maar hun vragen verschilden omdat hun persoonlijke ervaringen van de tragedie anders waren. Oma verloor 'alleen maar' haar huis, en als zeer oude vrouw had ze zich al overgegeven aan God in het aangezicht van haar naderende dood. Elisa verloor niet alleen vrijwel zijn gehele familie, maar is ook relatief jong en heeft een heel leven vóór zich. Misschien zal ook hij zich ooit overgeven aan Gods wil (*pasrah*). De vraag van Gods betrokkenheid bij de tragedie is op de lange termijn niet te beantwoorden. De waarheid is complexer dan 'deed God het of niet?' en hun tegengestelde antwoorden bevatten een soortgelijke overtuiging.

Praktisch naast spiritueel

De verschillen in antwoorden hangen ook af van opvoeding, *gender* en klasse. Elisa is het gewend theologische vragen te stellen en antwoorden te geven op pastorale dilem-

ma's. 'Grootmoeder' is meer praktisch georiënteerd. Van haar wordt niet verwacht dat ze fundamentele filosofische vragen stelt, maar dat ze haar clan helpt overleven in moeilijke tijden. Dat is in Indonesië dikwijls de rol van vrouwen; mannen zijn verantwoordelijk voor symbolisch, spiritueel leiderschap in de gemeenschap.
Dit *gender*-verschil is waarneembaar in het Westen, en nog sterker in Indonesië. In het boek *Perempuan dan Bencana* (Vrouwen en rampen)[1] richten de vrouwelijke auteurs zich in grote meerderheid op praktische kwesties, zoals: hoe te reageren op het lijden van de slachtoffers van de aardbeving. In contrast met die benadering zijn de overwegend mannelijke auteurs van het boek *Teologi Bencana* (Theologie van de ramp)[2] overwegend gefocust op filosofische en theologische vragen, in het bijzonder over de goedheid en rechtvaardigheid van God in een wereld van lijden (de *theodicee*). Het tweede boek ontstond uit een academische conferentie, waar de theologen (die zelf overigens grote natuurrampen hadden meegemaakt) deden wat er van hen verlangd wordt: ze lazen academische verhandelingen voor, gebaseerd op hun ervaringen en op literatuur. Het andere boek, *Vrouwen en rampen*, ontstond via een heel ander epistomologisch proces. Een jaar lang werkten vrouwen met onderscheiden religieuze, sociale, economische en educatieve achtergronden samen om slachtoffers van de aardbeving in Yogyakarta te helpen. Zo gaven ze stem aan de gewoonlijk stilzwijgende vrouwelijke slachtoffers.

Drie taalvelden

Indonesiërs worden heen en weer geslingerd door verschillende, elkaar overlappende en concurrerende tradities van zedelijk denken. De traditionele cultuur van de voorouders, religie en moderniteit maken

alle drie deel uit van de identiteit van iedere Indonesiër. Ze impliceren drie symbolische taalvelden die integraal deel zijn van hun historisch besef en in elkaar overvloeien.

Onzichtbare machten

De meeste Indonesiërs geloven in onzichtbare machten om hen heen, die kwaadaardig, demonisch, neutraal, ambivalent, goedaardig of luisterrijk kunnen zijn. De kosmos is niet 'onttoverd', maar vol verborgen machten. Daarom verbinden veel legenden en verhalen natuurrampen met onzichtbare machten.

De (katholieke) dichter Sindhunata zegt dat Javaanse dorpelingen de Merapi beschouwen als een mannelijke godheid of 'grootvader'. De vulkaan geeft vruchtbaarheid, maar ook doodsdreiging, is schitterend, maar ook gevaarlijk en ontzagwekkend. 'We horen de Merapi opnieuw grommen', aldus zo'n dorpsbewoner. 'En we voelen dat deze god overweldigend machtig is, maar tegelijk schoon; hij doodt en schenkt leven, hij is ver weg en altijd dichtbij, veeleisend en genereus, extreem rijk en eenvoudig.'

De taal van dit citaat is een oude taal, van generatie op generatie doorgegeven in verhalen. Dit is de wereldbeschouwing die 'grootmoeder' deed zeggen: 'Laat maar, laat maar.' We moeten ons lot aanvaarden (*pasrah*), want grootvader Merapi, gelijk God, is te sterk voor ons en weet het in ieder geval het beste.

De wereld in Gods hand

De (officiële) religies hebben een ander moreel vocabulaire. Een belangrijk verschil tussen de zedelijke taal van christendom en islam enerzijds en die van het traditionele geloven anderzijds is dat de orthodoxe godsdiensten alle macht en controle over natuurmachten aan God alleen toekennen, terwijl het traditionele geloven vele verschillende machten aanbidt. Dat roept wel problemen op. Als God algoed en almachtig is, waarom laat hij onschuldige mensen dan lijden (het vraagstuk van de theodicee)? Ik noem in dit verband drie belangrijke bijdragen van religieuze reflectie.

Ten eerste, geloof bevestigt dat lijden een *betekenis* heeft. Die mag een mysterie zijn voorbij ons begrijpen, maar is wel reëel. Christendom en islam benadrukken dat er uiteindelijk een goede en rechtvaardige God is op wie we kunnen vertrouwen.

Ten tweede, zowel moslims als christenen geloven dat God goed is en liefheeft. Hij ziet naar ons om in ons lijden. Daarom kan hij de bron zijn van persoonlijke en collectieve kracht om de toekomst onder ogen te zien.

Ten derde, religieus geloof bevat een *gebod* om degenen om ons heen te helpen. Niet toevallig zijn de effectiefste hulporganisaties bij rampen religieuze organisaties.

Niet toevallig zijn de effectiefste hulporganisaties religieuze organisaties

Moderne, wetenschappelijke benadering

Moderne wetenschappelijke theorieën en verklaringen verschaffen een ander soort wijsheid dan die van religie of verhalen van de traditie. Er zijn drie wetenschappelijke

verklaringen aangaande verschuivingen van de aardkorst die slachtoffers van een aardbeving kunnen helpen.

De theorie aangaande die verschuivingen biedt een veel groter *perspectief van tijd* voor de oorzaken en betekenis van een grote aardbeving. Die is niet veroorzaakt door iets tijdens mijn leven of tijdens de afgelopen eeuw, maar is een terugkerend gebeuren van honderdduizenden of miljoenen jaren van onderaardse geologische activiteit. Het idee dat deze gebeurtenis simpelweg veroorzaakt is door de zonde van een persoon of groep, is nauwelijks te handhaven.

Ten tweede biedt de theorie van verschuivingen van de aardkorst ons een ander perspectief op de manier waarop God de aarde schept. Zonder aardbevingen zou leven onmogelijk zijn. Als ze er niet waren, zou over een lange tijdspanne de gehele aarde onder de oceaan komen te liggen, aldus sommige geleerden. En dus is het uiteindelijke 'doel' van de aardbevingen een onderdeel van Gods genadige voorzorg voor het leven op aarde. Eerder dan zulke natuurrampen te aanvaarden als 'lot' of als 'verdiend' mogen we onze aandacht richten op de vraag hoe we ze, zo mogelijk, kunnen vermijden en kunnen overleven.

Ten slotte kan toenemende wetenschappelijke kennis ons helpen te begrijpen hoe menselijke activiteiten natuurrampen beïnvloeden of zelfs veroorzaken. *Global warming* is daarvan een belangrijk voorbeeld.

Dialoog en uitdaging

Deze symbolische taalvelden van natuurrampen zijn pogingen om zingeving te vinden of te scheppen, dikwijls in het zicht van gebeurtenissen die ons conventionele begrip in verwarring brengen. Natuurrampen zijn niet alleen puzzels die opgelost moeten worden, maar ook uitdagingen voor menselijke gemeenschappen om tragedies onder ogen te zien zonder zelfbedriegende uitleg, op een wijze die leidt tot leven en genezing.
Nietzsche schreef: 'Men moet nog chaos in zichzelf hebben om in staat te zijn een dansende ster te scheppen.' Misschien heeft Indonesië net als Nietzsche nog te veel chaos in haar ziel, maar ik houd van de dansende sterren die vanuit dit liefelijke land zijn geboren. De westerse pers bericht alleen over de sensationele chaos: geweld, conflicten en de meest ontzagwekkende aardbevingen en zeebevingen sinds mensenheugenis. Maar voor mij is dit bevende land met zijn zeventienduizend eilanden, vulkanen en oude beschavingen als een grote dansende ster, vol beweging, schoonheid en mysterie.

— Prof. dr. Bernard Adeney-Risakotta is directeur van het Indonesian Consortium for Religious Studies in Yogyakarta (ICRS-Yogya).
— Vertaling en bewerking: Alle G. Hoekema

Noten

1 Farsijana Adeney-Risakotta (redactie), *Perempuan dan Bencana. Pengalaman Yogyakarta*, Yogyakarta: Selandang Ungu Press, 2007.
2 Zakaria J. Ngelow en anderen, *Teologi Bencana*, Makassar: Yayasan Oase INTIM/Kanisius, 2006.

Een enkeltje Titanic

De eerste keer dat ik het woord 'ramp' op een verkeersbord tegenkwam, moest ik lachen. Ik was jong en in Engeland. Rare jongens: ze kondigen een afrit aan als een ramp. Ik wist wel beter. Later niet meer. De rampen in mijn persoonlijke leven zijn om over naar huis te schrijven, niet om wereldkundig te maken. Een lichte aardbeving noch een nacht zonder kiespijnstillers maken van mij een ervaringsdeskundige op rampgebied. Ze maken me een gemiddelde Nederlander. Er valt hier soms iets voor met vuurwerk, vliegtuigen, voetbalvandalisme, maar op grote schaal werd het nooit wat. En grootschaligheid is wel een belangrijk kenmerk van een ramp. Je kunt in Nederland dus geen ramptoerisme bedrijven. Noem dat ramp-zalige gedrag (geluk bij een ongeluk) liever voyeurisme of desnoods sadisme. De grote rampen 'in' ons leven gebeuren verderop: we staan er niet bij, maar kijken ernaar. Dat verklaart de eeuwige populariteit van het journaal, uit te drukken in kijkfilecijfers. Rusland heeft een ministerie van Buitengewone Situaties, dat medische, sociale en ecologische catastrofen beheert. Dit ministerie voorziet overigens voor dit jaar geen omvangrijke ongelukken. Dat lijkt me ook logisch, want een ander kenmerk van rampen is hun onvoorzienbaarheid. Nederland heeft genoeg aan een Ministerie van Buitenlandse Zaken. Nederland is zo veilig (geworden) dat het zich tegen ons keert. We verzekeren ons tegen steeds onbenulliger risico's. Jammer van het geld. De schepping vinden we alleen nog knuffelbaar, niet wreed meer. Zo verschraalt onze natuurbeleving. En als er dan een overstroming dreigt, smijten we er in paniek een zee aan geld tegenaan. Een stootje adrenaline blijven we echter behoeven – met zo veel mogelijk veiligheidsgordels om. Ondertussen schrikken we terug voor de schuldvraag. De menselijke factor in natuur- en andere rampen schatte iemand op tachtig procent. Er zit bijvoorbeeld verband tussen hebzucht hier en hongersnood daar. Of kunnen we beter God de schuld geven? Er gebeurt immers geen ramp in de stad zonder dat de Heer die bewerkt? Maar neem de tien plagen in Egypte of de drie weeën in Openbaringen: zijn die rampen te wijten aan God of aan de mens? Goedkope antwoorden zijn taboe. Maar de ver-van-mijn-bed-show blijven vieren is pas echt een ramp.

— Ikenius Antuma (39) houdt van Jezus en Petra, neushoorns en voetballen en nog veel meer. Hij studeerde in 1997 af aan de Theologische Universiteit in Kampen (gereformeerd vrijgemaakt). Hij werkte acht jaar in Rusland als studentenstafwerker. Nu woont hij in Arnhem met zijn gezin en doet hij uitzendwerk in afwachting van een 'echte' job.

Modern kerk-zijn: chippen en pinnen mag

In de rubriek *Debat* bezinning op onze betrokkenheid en ons geefgedrag na rampen en het aanwenden van nieuwe media en moderne manieren van kerk-zijn daarbij. *Debat* legt hiermee een verbinding tussen de thema's 'Rampen' in deze aflevering en 'Nieuwe manieren van kerk-zijn' in de eerste nummers van de volgende jaargang van *TussenRuimte*.

Ik zal de ontmoeting niet snel vergeten, met die tiener op een lagere landbouwschool, ruim tien jaar geleden. Volop in de puberteit, de fase van het niet-willen-onderdoen-voor-de-ander, stoer doen voor de meiden. Ga er maar aan staan: aan een 'kerel' als hij over te brengen dat er per dag ongeveer dertigduizend kinderen sterven van honger en ziekte. Ga er maar aan staan: als fondsenwerver je praatje houden voor een groep jongeren en op een of andere manier een gedragsverandering tot stand brengen. En natuurlijk hen motiveren om mee te doen met een actie. In dit geval de actie *Zip Your Lip* van World Vision: vierentwintig uur niet eten uit een soort solidariteit, om jezelf daarvan bewust te maken en vervolgens mensen te zoeken die jou per uur sponsoren.
Kennelijk was hij toch op een of andere manier geraakt. Na afloop, toen de meeste anderen de zaal verlaten hadden, kwam hij naar me toe. 'Hier heb je honderd gulden, maar met die stomme actie van je doe ik niet mee.' Hartverwarmend. Het geld had ik bijna aangenomen. Of was er toch meer te leren?

Bewogenheid gevraagd

Laat ik meteen maar doorsteken naar de spits van dit artikel. Geld werven binnen en buiten de kerk in onze moderne tijd zal zeker op een creatieve manier moeten blijven appelleren aan de verantwoordelijkheid van gelovige en niet-gelovige om te geven. Of, om het in oudtestamentische bewoordingen te vangen: te offeren. Zeker wanneer de wereld getroffen wordt door rampen. Daarbij moeten nieuwe en moderne manieren zeker niet worden geschuwd. Daarover straks meer. Maar als bij al die manieren van collecteren en fondsenwerven vergeten wordt dat het gaat om een zaak van het hart van de gelovige, is het moderne kerk-zijn,

ook wat betreft het gebruik van moderne media en moderne geld wervende middelen, niet meer en niet minder dan de dood in de pot. Dan zijn we terug bij wat God zegt in onder meer Hosea 6,6: 'Want liefde wil ik, geen offers.' Jezus herhaalt dat in Matteüs 9,13: 'Barmhartigheid wil ik, geen offers.'

Om het verhaal van de stoere tiener af te maken: ik heb het geld niet aangenomen. 'Bedankt,' zei ik, 'maar ik wil jouw honderd gulden pas hebben nadat je vierentwintig uur niet gegeten en iets gevoeld hebt.' Verbaasd en teleurgesteld droop hij af. Maar zoveel was duidelijk: de les was overgekomen.

Geven met het hart

Hoe vaak betrappen wij onszelf niet op afkoopgedrag: geven in plaats van een offer te brengen. Het appèl tot offeren moet uitgaan van iedere moderne vorm van collecteren en informeren. Dat legt een grote verantwoordelijkheid bij de (moderne) diaken, collectant of fondsenwerver. Moderne middelen staan ter beschikking en moeten zonder meer met grotere regelmaat en effectiviteit gebruikt worden. Maar diezelfde moderne middelen kunnen zo ontzettend oppervlakkig gebruikt worden: gericht op alleen het geld en het resultaat van de fondsenwervingscampagne. Voorzichtigheid geboden dus. Dezelfde voorzichtigheid overigens die geldt voor 'ouderwetse' collecten, bazaars voor het goede doel, sponsorlopen, acceptgirokaarten ...
Collecteren als zodanig, laat ik daar duidelijk over zijn, is iets wat zowel in het oude als in het moderne kerk-zijn uit den boze is. Het gaat niet om het ophalen van geld. Het gaat juist om geven, geven met het hart. En de christelijke gemeente, de diaken, de kerkrentmeester en de (christelijke) fondsenwerver moet mensen daartoe in staat stellen.

Modern offeren

Hoe dat te doen in de huidige tijd en de toekomst? Een enkel voorbeeld van de manier waarop in het moderne kerk-zijn nieuwe manieren van geven of 'offeren met het hart' kunnen leiden tot betrokkenheid en barmhartigheid. De komst van internet, de mobiele telefoon en telebankieren hebben daartoe enorme mogelijkheden geschapen. Deze middelen hebben de potentie van het creëren van betrokkenheid in zich. Mits juist gebruikt.
Bij rampen zoals de aardbeving in Pakistan, de oorlog tussen Israël en Libanon en overstromingen in Bangladesh is het heel eenvoudig vele duizenden mensen te e-mailen met een link naar een korte fotopresentatie of een video, ter plekke met een mobiele telefoon geschoten. Zo worden mensen snel en direct geconfronteerd met de tragedie en de manier waarop er hulp geboden wordt. Het verhaal kan persoonlijk worden gemaakt en gebracht.
Een stap verder is een sms'je naar de mobiele telefoon met een kort bericht, een link, een YouTube-filmpje en uiteraard de mogelijkheid tot doneren en meer informatie. Te flitsend? 'Modern kerk-zijn' moet juist de jongere, maar ook de man en vrouw van middelbare leeftijd heel scherp in het vizier hebben. En hoe je het ook wendt of keert,

zij bedienen zich van deze nieuwe communicatiemiddelen. Ook de kerk kan er niet omheen.
Het mooie van dergelijke middelen is dat blijvende betrokkenheid gestimuleerd wordt door middel van updates en korte verslagen van de wijze waarop het geld is gebruikt, en waar vooruitgang is geboekt of juist problemen ondervonden worden. Nogmaals, bij fondsenwerving gaat het niet om het geld, 'om de opbrengst', maar om die blijvende betrokkenheid. En ook om blijvende verandering bij de gever. Verandering in zijn denken, zijn levensstijl, zijn tijds- en geldbesteding.

Het gebruik van mobiele telefoons tijdens de kerkdienst zou gestimuleerd moeten worden. Tenminste, als het gaat om de offerdienst. Of als het gaat om het opkomen voor armen en onderdrukten. Wat zou er mooier zijn dan dat jongeren per telefoon doneren tijdens de dienst, de diaken achter zijn computer berekent wat er is binnengekomen en afkondigt hoeveel kinderen er met dat bedrag vandaag voorzien zijn van

Het gebruik van mobiele telefoons tijdens de kerkdienst zou gestimuleerd moeten worden

levensreddende muskietennetten, om maar een voorbeeld te noemen? Dat zet aan tot enthousiasme, misschien wat ongepaste trots, maar ook tot concreter gebed en dank. Complementeer dit met een goede multimediapresentatie na de actie en de volgende zondagen ...

Petitie per sms

Even een uitstapje, om het breder te trekken en op een andere, nieuwe manier 'kerken in actie' te zien. Wat zou het geweldig zijn als tijdens de komende wereldkampioenschappen voetbal alle kerken in Nederland hun leden zouden oproepen – bijvoorbeeld na eerst voorbede te hebben gedaan – een sms'je 'Stop de vrouwenhandel' te sturen naar een bepaald (computer)nummer. In een oogwenk is er dan sprake van een petitie aan de organiserende partijen of regeringen. En media-aandacht. Om zo de mensonterende toestanden van gedwongen prostitutie en uitbuiting van tienduizenden

Oost-Europese vrouwen en meisjes aan de kaak te stellen. En om ingrijpen van de overheden te bepleiten. Over heel concreet opkomen voor de zwakkeren gesproken.
De opkomst van sociale media – zoals *Hyves* en *Face Book* – biedt (jeugd)diakenen veel kansen om jongeren te betrekken bij sociale vraagstukken, rentmeesterschap en gerechtigheid. Heel in het kort: je creëert een virtuele groep van betrokkenen die informatie uitwisselen, discussiëren, ideeën opwerpen en verwezenlijken.

Digitale duit

Voor wie dit alles te ver gaat en nog aan de vertrouwde collectezak verknocht is: in veel kerkelijke gemeenten heeft de collectebon zijn intrede gedaan. Naar alle waarschijnlijkheid heeft dit de collecteopbrengsten vergroot, omdat er voor de kerkleden belastingvoordeel te halen is. De kwitantie van de aangekochte bonnen kan bij de giftenaftrek worden opgenomen. Automatische incasso's en internetdonaties hebben kerken en goede doelen geholpen om een structurelere inkomstenbron te garanderen. Overigens van cruciaal belang, want zowel niet-gouvernementele organisaties (ngo's) als kerken moeten investeren op lange termijn en niet alleen snel hulp geven wanneer er een ramp heeft plaatsgevonden.
Feit echter is dat contant geld steeds minder rolt. Dat daardoor de collectezak op z'n retour is, lijkt evident. Parkeren in grote steden bijvoorbeeld kan alleen nog maar met een chipknip. Betalen met de pinpas in een supermarkt – ook kleine bedragen tegenwoordig – wordt volop gestimuleerd. De kerk kan niet achterblijven. Technisch moet het geen probleem zijn de 'offerblokken' om te smeden tot pin- of chippunten. De drempel daartoe zal echter in veel gemeenten hoog zijn. Die drempel kan alleen genomen worden als pinnen en chippen in de kerk tot hogere betrokkenheid leidt. Ook hier bieden de moderne multimediale mogelijkheden en de techniek oplossingen. Alleen een chip- of pin-transactie is niet voldoende. Maar de chipautomaat die op het scherm aangeeft dat de digitale duit in het zakje voor een dag voedsel voor een gezin zal zorgen, of een voorlichtingssessie over AIDS in Oezbekistan mogelijk maakt, of een bepaald aantal bakstenen voor de renovatie of instandhouding van het godshuis, vergroot de betrokkenheid, verhoogt de offervaardigheid.

Vooruitstrevend barmhartig

Kortom, moderne middelen moeten aangewend worden om collecteren weer echt offeren te maken in de kerk van vandaag en morgen. Anders gezegd: pinnen en chippen mag. Zo krijgt de kerkdienst meer iets van het (ouderwetse) 'zij hadden alles gemeenschappelijk en deelden uit aan de armen'. Met het oog op de barmhartigheid en de gerechtigheid: laten we niet schromen vooruitstrevend te zijn.

— Rienk van Velzen is Director Communications voor het Midden-Oosten, Oost-Europa en Centraal-Azië van World Visions regionaal kantoor in Cyprus. World Vision is een christelijke hulpverleningsorganisatie die als doel heeft blijvende verandering te brengen in de levens van kinderen, hun ouders en gemeenschappen die in armoede en onderdrukking leven.

Bij de derde verjaardag van Katrina

Drie jaar na orkaan Katrina zijn in New Orleans de gevolgen van de ramp nog altijd zichtbaar en voelbaar. John Longhurst verbleef er van 25 juli tot 9 augustus dit jaar en hield een dagboek bij waarvan we hier enkele fragmenten publiceren. De rol van de claims bij verzekeringsmaatschappijen, het belang van therapie, het nut van een gedenkteken: dat zijn de antwoorden van New Orleans op Katrina.

30 juli 2008

Steve Zimmer, vice-president van de Community Mobilization of the United Way of New Orleans, coördineert de inzet van tientallen hulporganisaties in New Orleans, waaronder de MDS. Hij arriveerde in zijn geboorteplaats New Orleans drie dagen vóór de orkaan Katrina. Het waren zijn eerste dagen als vice-president. Sinds die tijd is zijn leven bepaald door de storm.
Hoewel hij van zijn werk houdt, en hoewel hij weet dat het werk ertoe doet, vecht Zimmer tegen boosheid. Hij is boos over het feit dat het zo lang duurde eer de coördinatie op gang kwam. Hij voelt zich gefrustreerd door het langzame tempo van de wederopbouw en door de kolossale missers van de overheid op alle niveaus. Maar hij lijdt ook onder de 'schuld van de overlevende'. Omdat zijn huis hoog gelegen is, raakte het niet overstroomd. Het raakte weliswaar verwoest door de storm, maar ging niet verloren. Zijn verzekeringsmaatschappij keerde dus niet genoeg uit om alles te herstellen, maar zijn vrouw en hij hebben tenminste nog een huis. En dat is meer dan van andere mensen in de stad gezegd kan worden.
Om zijn gevoel van boosheid en schuld het hoofd te bieden is Zimmer in therapie gegaan. 'Ik kom er eerlijk voor uit', zegt Zimmer. 'Ik heb het mijn staf ook verteld. Als ik er open over ben, geeft het anderen ook de gelegenheid om over hun gevoelens te spreken. Ze merken dan dat het goed is hulp te vragen. We hebben in een situatie als deze allemaal steun nodig.'

Zimmers opmerkingen raken aan de vraag waar we bij rampenbestrijding meestal niet over praten: wie helpt de helpers? Als je voortdurend verkeert in de omgeving van de pijn van anderen, word je depressief. En omdat de wederopbouw nog in volle gang is, en het eind nog niet in zicht, wordt het alleen maar zwaarder voor degenen die beroepshalve moeten zorgen voor degenen die in de stad het hardst hulp nodig hebben.

6 augustus 2008

'En waar werd het lichaam van je moeder uiteindelijk gevonden?'
'Hoe hoog stond het water bij jullie in de kamer?'

Als vrijwilliger van de *Mennonite Disaster Service* (MDS) werkte John Longhurst een week lang in New Orleans, en hij schreef daarover een reeks korte reportages in de *Winnipeg Free Press*. De *Mennonite Disaster Service* is in 1950 opgericht om antwoord te geven op rampen in Canada en de Verenigde Staten. De hulp is heel praktisch: opruimen, schoonmaken en herbouwen. Tegelijkertijd wil men met deze steun het leven van de getroffenen heilzaam beïnvloeden. In 2007 werkten 6.650 vrijwilligers voor veertien projecten in Alabama, Louisiana, Mississippi, Texas, British Columbia en Kansas.

'Heb je nog iets kunnen redden?'
'Wanneer vonden ze het lichaam van je kleindochter?'
Dit soort vragen stelde ik de overlevenden van de orkaan Katrina toen ik in New Orleans was. Ze klinken verschrikkelijk, onbeschoft, bijna lijkenpikkerig. En dat zijn ze ook. Wat geeft mij het recht zulke verschrikkelijke vragen te stellen over dit ingrijpende en persoonlijke verlies?
Als journalist moet je dergelijke vragen stellen. Je moet namen, data, plaatsen en feiten verzamelen en checken. Je vraagt door om accurate en specifieke antwoorden te krijgen. Doe je dat niet, dan wordt je verslag slap, oppervlakkig en onbetrouwbaar. Maar dat betekent niet dat het niet moeilijk is om te doen. Je voelt je op het laatst een voyeur die door de gordijnen loert naar het leven van anderen. Het helpt enorm dat de mensen die ik in New Orleans sprak, graag hun verhaal wilden vertellen. Ze beschouwden me niet als een ondervrager die op zoek is naar een prooi bij tegenstribbelende geïnterviewden.

De vragen klinken verschrikkelijk, onbeschoft, bijna lijkenpikkerig

Soms had ik zelfs het idee dat ze opgelucht waren iemand tegen te komen die naar hen wilde luisteren en belangstelling had voor wat hun tijdens de storm was overkomen. En toch voelt het niet goed. Wat geeft mij het recht binnen te dringen in iemands lijden, zelfs als het een hoger doel dient? In dit geval is het hogere doel de verzekering dat de getroffenen in New Orleans niet worden vergeten en dat mensen in de rest van Noord-Amerika als vrijwilliger zullen blijven komen helpen bij het herstel en de herbouw van de stad. Maar het blijft moeilijk. Natuurlijk is mijn ervaring niet uniek. Iedere journalist heeft hetzelfde meegemaakt. De uitdaging is niet afgestompt te raken, hard te worden en je af te sluiten voor wat je hoort en ziet. Nuchter bezien heb je, als je eenmaal één verhaal van pijn en verlies hebt gehoord, ze allemaal gehoord. Niemand wil zo worden als de journalist die, toen hij bij een oorlog in Afrika was, de vraag stelde: 'Is hier iemand verkracht, en

spreekt die ook Engels?' (een vraag die de journalist Edward Behr in 1978 als titel aan zijn boek gaf: *Anyone Here Been Raped and Speaks English?*).
Natuurlijk overkomt niet alleen reporters zoiets. We zien allemaal iedere dag via de media hartbrekende verhalen van pijn en lijden uit onze eigen omgeving en uit de hele wereld.
Misschien raken we verdoofd, en bestaat het gevaar dat we 'toeristen worden in de werkelijkheid van anderen', zoals Susan Sontag het noemde in haar essay *Regarding the pain of others*. Dan hebben we iets wat op kennis lijkt, maar niet de kennis zelf.
In de vijfentwintig jaar dat ik journalist ben, heb ik het huiveringwekkende genoegen gehad persoonlijke verslagen te schrijven over degenen die lijden en worden beproefd in ontwikkelingslanden en in Noord-Amerika. Altijd en overal waren de mensen die ik sprak, aardig voor me, en beleefd, zelfs wanneer ze me de meest verschrikkelijke dingen vertelden. Ze schonken me hun verhaal, met daarbij de ontzagwekkende verantwoordelijkheid deze verhalen met anderen te delen. Ik kan alleen maar hopen dat ik hun recht doe met wat ik schrijf.

9 augustus 2008

Een jaar geleden, bij de tweede 'verjaardag' van Katrina op 29 augustus 2007, stelde de burgemeester van New Orleans een miljoen dollar beschikbaar om een gedenkteken op te richten voor de zestienhonderd mensen die in de storm zijn omgekomen. Het gedenkteken zou bedoeld zijn om aan de doden te herinneren en tevens als laatste rustplaats voor de 85 lichamen die drie jaar na de ramp door niemand zijn opgeëist. Het monument moet ook een waarschuwing zijn om je beter voor te bereiden op de volgende orkaan. (Begin september 2008 werd

Tien criteria voor vrijwilligershulp

Op de vraag of vrijwilligershulp de tijd en de inzet waard is, formuleerde John Longhurst op 5 augustus 2008 tien criteria voor vrijwilligerswerk in rampgebieden:

1. Er moet een duidelijke en verifieerbare noodzaak voor de inzet van vrijwilligers zijn.
2. De vraag om hulp moet van lokale bewoners en organisaties komen.
3. Het werk moet onder supervisie van een goed bekendstaande en betrouwbare lokale autoriteit worden uitgevoerd.
4. Er moet een passend lokaal selectie-instrument zijn dat bepaalt wie hulp krijgt.
5. De vrijwilligers die hulp bieden, moeten gescreend worden.
6. Er moet een goed lokaal bestuur zijn.
7. De geboden hulp moet passen bij de vraag. Het heeft geen zin zomaar geld en goederen achter te laten.
8. Goede coördinatie van de hulp is onontbeerlijk.
9. De geboden hulp moet cultureel passen; je moet dezelfde taal spreken en (religieuze) gebruiken herkennen.
10. De werkgelegenheid ter plekke mag niet onder de hulp lijden.

New Orleans opnieuw bedreigd, nu door de orkaan Gustav. Uit voorzorg werd de hele stad geëvacueerd – redactie.)
'Het moet een voorbeeld zijn van de doden die de levenden helpen', zei Frank Minyard, gemeentelijk lijkschouwer in New Orleans, destijds bij de lancering van het idee. 'De achtergestelde Afro-Amerikaanse gemeenschap leed het meest door de storm. We moeten er bij de volgende storm voor zorgen dat zoiets niet opnieuw gebeurt. Hopelijk zal dit monument ons daarbij helpen.'
Maar nu, bij de derde verjaardag, is het gedenkteken nog lang niet klaar. Er zijn allerlei redenen voor de vertraging: sommigen geven de burgemeester en andere stadsbestuurders de schuld, maar anderen zeggen dat het komt doordat de hele stad doodmoe is.

Net als het gedenkteken lijken de stad en de wederopbouw te zijn vergeten

De situatie rondom het gedenkteken is een symbool voor wat er met heel New Orleans aan de hand is: net als het *memorial* lijken de stad en de wederopbouw te zijn vergeten, te worden tegengewerkt en vertraagd. En dat geldt zeker voor de achtergestelde wijken.
Dat baart velen in New Orleans zorgen. Ze maken zich zorgen dat hun buurt langzamerhand zal worden vergeten wanneer de fondsen voor Katrina opdrogen, en andere rampen om aandacht vragen.

Vertaling en bewerking: Dineke Spee

— John Longhurst is Director Communications aan de Canadian Mennonite University in Winnipeg en was onder meer hoofdredacteur van de *Mennonite Brethren Herald*. Zie voor zijn reportages *www.winnipegfreepress2.com/blogs/longhurst.*

Veiligheidsbeleid en 'bijbelse' rampen

Veiligheid organiseren langs de 'veiligheidsketen' biedt de grootste kans op bescherming. Het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement bestudeert al enkele decennia crises en rampen. Adviseur/onderzoeker Ronald Bron probeert een verbinding te leggen tussen de inzichten van het COT en rampen in een bijbelse context.

Natuurrampen zijn van grote betekenis voor samenlevingen. Maar al te vaak vormen zij markeringspunten in de geschiedenis, en tijdperken worden rondom rampen aangeduid. Dit komt allereerst door het feit dat zij zich spontaan voordoen en non-discriminatief zijn: zij treffen iedereen die zich op de plek van de ramp bevindt op een onverwacht moment. Maar ook door hun verwoestende karakter: ogenschijnlijk welvarende samenlevingen of onderdelen daarvan kunnen zomaar ten einde komen.
Dat is in de huidige tijd niet anders dan in de bijbelse geschiedenis. We kennen New Orleans vóór en na de orkaan Katrina, net zoals we de aarde kennen vóór en na de grote vloed van Noach: het is voor iedereen duidelijk dat er iets fundamenteel veranderd is als gevolg van de bedoelde gebeurtenis. Sommige plaatsen kennen we alleen omdat ze in verband worden gebracht met een natuurramp, terwijl zijzelf de ramp niet hebben overleefd. Sodom en Gomorra bestonden tot het moment dat zij met vuur uit de hemel werden vernietigd, net zoals we Pompei en Oplontis ook alleen kennen tot het moment dat de Vesuvius uitbarstte. In deze bijdrage worden rampen bekeken vanuit wetenschappelijk en beleidsmatig perspectief.

Man-made en *natural*

De kwalificatie 'natuurramp' wordt over het algemeen achteraf aan een natuurlijk verschijnsel gegeven: niet iedere aardbeving, vulkaanuitbarsting, vloedgolf of langdurige droogte kennen we als natuurramp. De kwalificatie 'ramp' volgt wanneer er grote ontwrichtende effecten zijn op een systeem of samenleving. De aardbeving in Alaska op 27 maart 1964 was de op twee na zwaarste in de geschiedenis, met een kracht van 8,4 op de schaal van Richter. Ondanks enorme verwoestingen in de natuurlijke omgeving

werden uiteindelijk 130 menselijke slachtoffers geteld: 9 als direct gevolg van de aardbeving en 121 door de daaropvolgende tsunami's in Canada, Californië en Hawaii. Deze aardbeving kreeg geen kwalificatie 'natuurramp', maar die van 26 december 2004 – in kracht vergelijkbaar met de aardbeving van 1964 – wel. De reden is de impact van de gebeurtenis: honderdduizenden slachtoffers door tsunami's in dichtbevolkte gebieden en grote schade aan gebouwen en infrastructuur.
In de literatuur wordt bij catastrofale incidenten onderscheid gemaakt tussen *man-made disasters* en *natural disasters*. *Man-made disasters* zijn rampen die ontstaan door menselijk handelen, bewust (sabotage en dergelijke) of onbewust (fouten, ongelukken). In deze categorie vallen gebeurtenissen als terrorisme (11 september), pandemieën (Spaanse griep, begin twintigste eeuw), bioterrorisme, rampen met chemische of giftige stoffen (Bhopal, 1984) en radiologische of nucleaire incidenten (Tsjernobyl).
Het verschil tussen *natural disasters* en *man-made disasters* is dat de laatste beheersbaarder lijken: menselijk handelen is corrigeerbaar, fouten zijn vermijdbaar, en daarmee het ontstaan van dergelijke rampen ook. Voor natuurrampen geldt echter maximaal dat het eventuele ontstaan ervan gemonitord kan worden, waarna bijvoorbeeld snelle evacuatie resteert om de gevolgen ervan zo veel mogelijk te beperken. De evacuaties uit New Orleans en Texas met het oog op de orkanen Gustav en Ike in september 2008, maar ook de ontwikkeling van een tsunami-waarschuwingssysteem rondom de Indische oceaan, zijn voorbeelden van dergelijke pogingen.
In de bijbelse context is het verschil tussen natuurrampen en *man-made disasters* nog minder helder. Verwarrend is ook dat in de juridische terminologie gebeurtenissen die buiten enige menselijke controle liggen (en waarvoor niemand aansprakelijk is), worden aangeduid als een *act of God*. Hoewel daarmee wordt bedoeld dat er sprake is van een spontaan en onbeïnvloedbaar verschijnsel, wekt de betiteling wel degelijk de suggestie dat beïnvloeding mogelijk is, namelijk via God. In de bijbelse context is dat ook zo, omdat een aantal beschreven rampen niet zouden zijn gebeurd als bepaalde ontwikkelingen (ongehoorzaamheid, afgoderij) zich niet hadden voorgedaan. Het feit dat de aardbeving in Alaska uit 1964 op Goede Vrijdag plaatsvond (net zoals de aardbeving die beschreven wordt in Matteüs 27,54 bij het sterven van Jezus) en de tsunami in 2004 met Kerstmis, geeft voeding aan zulke overwegingen.

Rampen in de Bijbel

Vanaf het begin van het scheppingsverhaal komen natuurrampen voor. In Genesis 6 wordt allereerst de zondvloed genoemd, waarvan het moment en de omvang werden bepaald door God. In Genesis 12 staat de eerste vermelding van een hongersnood, die Abram dwingt naar Egypte uit te wijken. Vervolgens wordt in Genesis 19 de verwoesting van Sodom en Gomorra beschreven: zwavel en vuur uit de hemel. In Exodus worden de rampen beschreven die Egypte treffen: vervuild oppervlaktewater, overlast van verschillende dieren, veepest,

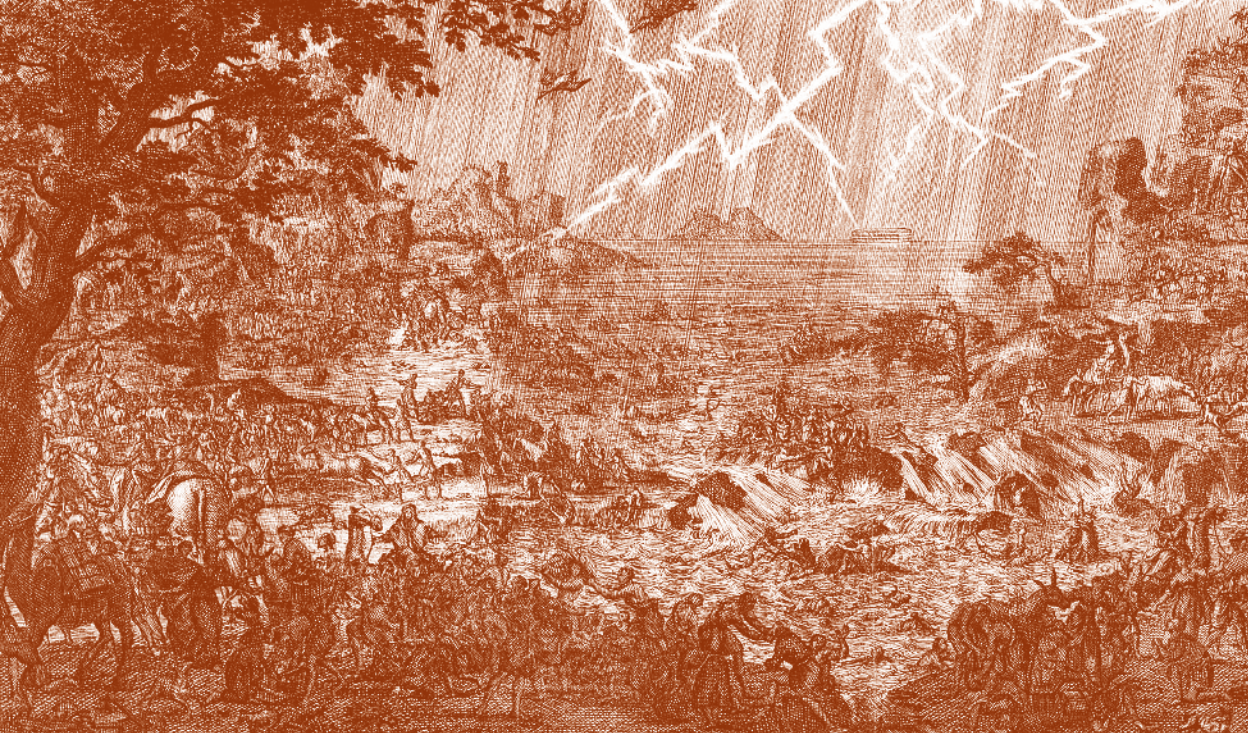

'd' Ondergang der eerste wereldt door den zundtvloedt' (maker onbekend, A52713, Amsterdams Historisch Museum)

chemische vervuiling, hagel, langdurige zonsverduistering en uiteindelijk massale personensterfte. In 1 Koningen 19 wordt ook een serie gebeurtenissen beschreven die potentiële natuurrampen zijn: wanneer Elia op de Horeb is, wordt hij achtereenvolgens geconfronteerd met een verwoestende orkaan, een aardbeving en vuur. Datzelfde doet zich voor in Openbaring. Daar treffen series rampen (aardbevingen, epidemieën) bij wijze van oordeel de aarde.
Opvallend is dat vergelijkbare rampen soms voorafgegaan worden door een wilsbesluit, en in andere gevallen niet. De aardbeving in 1 Koningen 19 was bedoeld, die in Amos 1,1 en Zacharia 14,5 lijken spontane gebeurtenissen. De instorting van de toren van Siloam met achttien slachtoffers (Lucas 13,4) lijkt een spontane gebeurtenis, terwijl de instorting van de muren van Jericho (Jozua 6,20) gepland was in het kader van een oorlog. Het al dan niet aanwezig zijn van een wilsbesluit is een relevant onderscheid, dat hieronder wordt toegelicht.

Overheidstaak

Het bieden van zowel maatschappelijke als fysieke veiligheid is een existentieel doel van de overheid. In Nederland is de bescherming van de bevolking tegen overstromingen al eeuwen lang een vanzelfsprekende overheidstaak, net als de bescherming tegen andere natuurrampen. Tegelijkertijd speelt de overheid een belangrijke rol bij risicobeheersing door het opleggen van normen aan burgers en bedrijven, die belangrijke risico's moeten beperken.
Een recente ontwikkeling in Nederland is de invoering van veiligheidsregio's. Daarbinnen werken hulpdiensten regionaal samen om te komen tot een zo goed mogelijke voorbereiding op rampen en crises, onder meer door gemeenschappelijke oefeningen, afspraken over bestuurlijke aanstu-

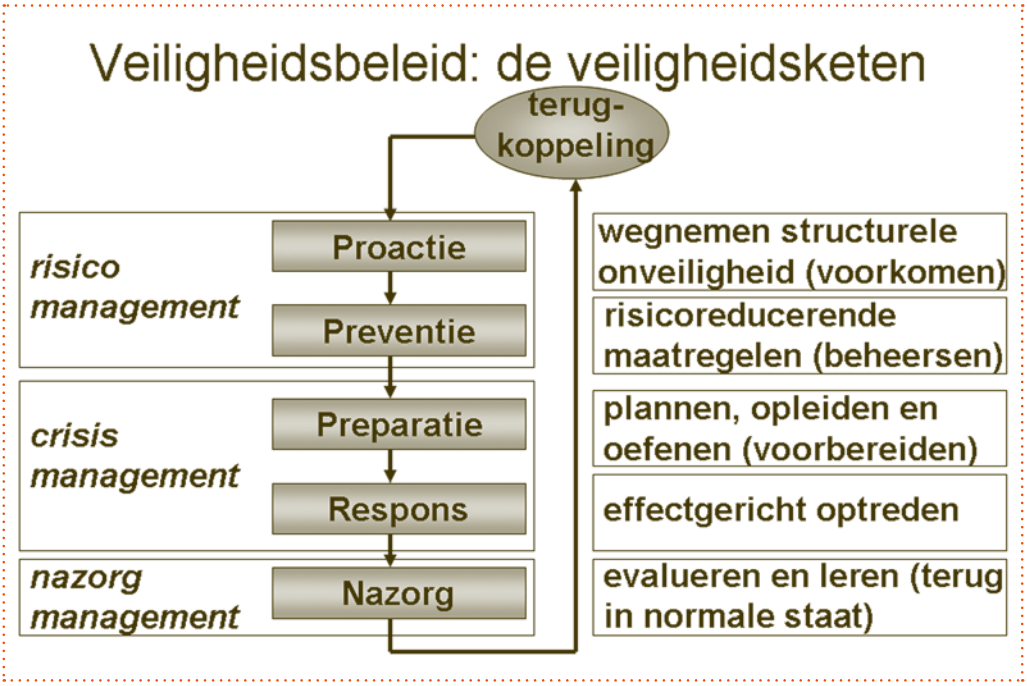

ring en afstemming van middelen en maatregelen.
Parallel aan de ontwikkeling van veiligheidsregio's zijn diverse kwaliteitsnormen ontwikkeld, gericht op rampenbestrijding en crisisbeheersing: melding en alarmering, op- en afschaling, leiding en coördinatie.

De veiligheidsketen

Een belangrijk inzicht bij het beschermen van een sociaal systeem geeft de veiligheidsketen, een door de Amerikaanse Federal Emergency Management Agency ontwikkelde structuur die in de jaren negentig in Nederland door Binnenlandse Zaken is geïntroduceerd. De schakels van de keten houden kortweg het volgende in.
– *Proactie* is beleid dat gericht is op het voorkomen van risico's: het aanpakken van de oorzaken van onveiligheid. Het voorkomen dat men woonwijken bouwt in de nabijheid van een chemische fabriek, is een proactieve maatregel.
– *Preventie* is erop gericht risico's zo veel mogelijk te beperken en de gevolgen van eventuele rampen te minimaliseren. Preventie omvat het stellen van eisen inzake vergunningen voor gebouwen (bijvoorbeeld brandtrap), transport en opslag van gevaarlijke stoffen, infrastructuur (bijvoorbeeld vluchtwegen in tunnels, dijken), industrieterreinen, en dergelijke. De bouwvergunning van de Siloam-toren is helaas niet meer beschikbaar, maar had de ramp wellicht kunnen voorkomen of beperken.
– *Preparatie* omvat de voorbereiding op een ramp of incident: planvorming, oefening, opleiding, informatievoorziening en aanschaf van materieel.

– *Respons* is de reactie op een ramp of incident. Men tracht de onveiligheid weg te nemen en zorgt voor de nodige hulpverlening. Voorbeelden zijn: het blussen van een brand, slachtofferzorg, het afzetten van een rampgebied.
– *Nazorg* is de laatste schakel. Deze fase omvat de terugkeer naar de normale situatie. De nazorg betreft activiteiten als verdere medische en sociaal-psychische slachtofferzorg, milieuzorg, wederopbouw. Ook het evalueren van de aanpak van de ramp is een onderdeel van de nazorg. Na de rampen in Volendam en Enschede zijn bijvoorbeeld speciale onderzoekscommissies opgericht. Evaluaties van rampen en crises geven informatie over versterking van alle schakels van de keten. Daardoor is de veiligheidsketen een gesloten systeem.

Het zal duidelijk zijn dat proactief beleid vooral bij *man-made disasters* vruchtbaar is. Risico's definitief uitbannen heeft begrijpelijkerwijs de voorkeur boven hulpverlening en herstel. Met betrekking tot natuurrampen ligt de nadruk vooral op preparatie: wanneer zich een natuurramp – in welke vorm dan ook – voordoet, is een adequate reactie die zo veel mogelijk slachtoffers voorkomt, gewenst. Proactie is, behoudens pogingen om klimaatverandering te beïnvloeden, geen realistische optie. Preventie biedt enig soelaas, waarbij het voor Nederland vooral gaat om de voorbereiding op wateroverlast. Maar gelet op het grillige en onvoorspelbare karakter van natuurrampen komt het vooral aan op het voorbereid zijn van de samenleving: informatievoorziening aan burgers (zoals de campagne *Denk vooruit* met de website *www.denkvooruit.nl*, maar ook het weeralarm dat door het KNMI wordt afgegeven) en het zorgen voor een goede preparatie van overheid en hulpdiensten.

Handvat

Een interessante vraag is of de veiligheidsketen een handvat biedt bij het beter beheersen van bijbelse rampen. Problematisch hierbij is dat de overheid die beleid zou moeten initiëren, vaak onderdeel van de oorzaak was: de ongehoorzaamheid ten opzichte van God van verschillende koningen van Israël en Juda was bijvoorbeeld de oorzaak van verschillende profetieën met de aankondiging van rampen. Zie bijvoorbeeld koning Nadab in 1 Koningen 15,26: 'Hij deed wat slecht is in de ogen van de HEER en volgde het voorbeeld van zijn vader, die de Israëlieten tot zonde had aangezet.' Daarmee wordt echter wel meteen een proactieve maatregel zichtbaar: als de causale oorzaak van een ramp ongehoorzaamheid is, is de adequate reactie daarop het proactief wegnemen van het risico, namelijk (gaan) voldoen aan de voorschriften van God, waardoor de dreiging wegvalt (dat wil zeggen: de gevraagde bekering, zoals in Nineve gebeurde in Jona 3,4-10). Het probleem is dat er, wanneer de waarschuwingen of profetieën niet worden geloofd, ook geen neiging bestaat om maatregelen te treffen, waarmee de ramp onvermijdelijk wordt.

Concrete preventie

Net als tegenwoordig geldt dat ook niet alle bijbelse rampen proactief voorkomen konden worden. Daarom zijn preventieve maatregelen nodig om de risico's zo veel moge-

lijk te beperken. In de Bijbel staan verschillende preventieve maatregelen die moesten voorkomen dat uiteindelijk een wilsbesluit van God tot een ramp zou leiden. Deze maatregelen waren veelal gericht op het voorkomen dat het volk Israël tot afgoderij zou vervallen. Het oudtestamentische verbod op het trouwen met personen uit andere volken (Deuteronomium 7,1-5) of het instellen van de regelmatige offerdienst om God te blijven gedenken (Deuteronomium 12,2-7.28) zijn voorbeelden van dergelijke preventieve maatregelen. Maar ook de opdracht bloed aan de deurposten te strijken in de nacht voorafgaand aan de uittocht uit Egypte (Exodus 12,7) is een preventieve maatregel. Andere preventieve maatregelen zijn vooral praktisch van aard, zoals in Deuteronomium 22,8: 'Als u een huis bouwt, moet u het dak voorzien van een balustrade; anders bent u aansprakelijk wanneer iemand eraf valt.'

Preparatieve maatregelen zijn, zoals beschreven, de basis van een succesvolle respons. Een kenmerkend voorbeeld van preparatie zijn de maatregelen van Jozef ter voorbereiding op de aangekondigde hongersnood in Egypte: om de komende ramp te kunnen beheersen en overleven werden grote voorraden aangelegd. De vraag is echter welke preparatieve maatregelen mogelijk zijn in situaties waarin een goddelijk wilsbesluit de ramp initieert. Al deze rampen hebben immers een definitief en onomkeerbaar karakter, waarbij het resultaat al vaststaat: een gebeurtenis met een verwoestend effect op een gebied of samenleving. Tegen profetisch aangekondigd onheil lijkt weinig te beginnen.

Grootste kans

Of er nu sprake is van natuurrampen, *man-made disasters* of goddelijke wilsbesluiten, de samenleving moet haar veiligheidsbeleid organiseren langs de veiligheidsketen. Het blijft uiteindelijk de vraag of deze aanpak in alle gevallen volstaat. De veiligheidsregio Sodom en Gomorra was ondanks het multidisciplinair oefenplan niet opgewassen tegen de ramp die de steden trof. Preparatie op een wereldwijde zondvloed is eveneens slechts beperkt mogelijk. Desalniettemin biedt deze aanpak wetenschappelijk en beleidsmatig gezien de grootste kans op het succesvol voortbestaan van samenlevingen ondanks optredende rampen van welke oorsprong dan ook.

— Mr. drs. R.P. Bron is senior adviseur/onderzoeker bij COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement in Den Haag.

Literatuur

– Bijbelse rampen zijn al eerder gebruikt voor hedendaags veiligheidsonderzoek, bijvoorbeeld Russell R. Dynes (2003), 'Noah and disaster planning. The cultural significance of the flood story', *Journal of Contingencies and Crisis Management* 11 (4), 170-177.

Het landschap van de geest

Tot 1336 was de Mont Ventoux in Frankrijk gewoon een kale bult in het landschap, een ongure plek, waar het altijd waaide: *mons ventosus*. In dat jaar echter kreeg een zekere Francesco Petrarca – bekend om zijn liederencyclus voor Laura – het in zijn hoofd die berg te beklimmen. Iedereen verklaarde hem voor gek. Nogal logisch, die beklimming leidt namelijk letterlijk nergens toe. In de Alpen, ja, daar moet je weleens een berg bedwingen als je van A naar B wilt. Maar dat geldt niet voor de Mont Ventoux. Daar kun je prima omheen. Waarom zou je eroverheen gaan?!

Ja, waarom? Petrarca heeft in een lange brief geprobeerd het uit te leggen. Hij zegt dat hij die berg gewoon eens wilde bezien, vooral vanwege zijn bijzondere hoogte (1912 meter). Men heeft dat later nogal opgeblazen, alsof Petrarca de eerste zou zijn geweest die naar de natuur heeft gekeken zoals wij dat nu ook nog doen, niet als nuttige, lastige of gevaarlijke omgeving, maar als iets wat de moeite waard is omwille van zichzelf. De berg niet als obstakel, maar als voorwerp van bewondering. Petrarca als oer-toerist.

Ik vind dat niet terecht. Als je Petrarca's brief leest, en je laat hem *uitspreken* (doorlezen dus), is het juist verbluffend hoe weinig hij schrijft over het uitzicht. Op de top gekomen kijkt hij vol verwondering rond, maar wanneer hij het uitzicht gezien heeft (en hij beschrijft het zo globaal dat je je afvraagt of hij het wel echt gezien heeft), gaat hij zitten en slaat hij een boek op, de *Belijdenissen* van Augustinus. En – geloof het of niet – zijn oog valt op een passage waarin Augustinus de mensen voorhoudt dat zij wel verre reizen plegen om allerlei natuurverschijnselen te bewonderen (toen dus ook al!), maar het grootste wonder der natuur verwaarlozen: de menselijke geest. Deze regels slaan Petrarca met verstomming en doen hem inkeren tot zichzelf. Petrarca als pelgrim.

De Mont Ventoux beklimmen was 'ijdelheid en najagen van wind'; de weg naar binnen verkennen, daar bergen bedwingen, dat is pas zinvol. Dat mensen steeds verder reizen om almaar wonderbaarlijker indrukken op te doen, terwijl ze het landschap van de geest braak laten liggen, hoewel dat erom smeekt geëxploreerd te worden, dat lijkt mij een natuurramp zonder weerga.

De uitbarsting van de Krakatau

Ooggetuigen tekenden in journaals en memoires op hoe zij in 1883 de vulkaaneruptie op het Indonesische eilandje Krakatau in Straat Soenda waarnamen en beleefden. Wereldwijd berichtten kranten en bladen erover. De reacties van mensen toen in Indonesië en Nederland in beeld.

Aan Jan Huyghen van Linschoten was al bekend dat in Straat Soenda – tussen Java en Sumatra – een groen eilandje lag, Krakatau geheten. Voor wie per zeilschip of later per mailboot uit Europa naar Nederlands-Indië kwam, verschafte 'die schilderachtige onbewoonde kegel in die kalme zee' een eerste blik op Insulinde, zoals gouverneur-generaal James Loudon (1871-1875) het in zijn memoires beschreef.
De Krakatau, ruim achthonderd meter hoog, was vulkanisch, maar de laatste grote uitbarsting dateerde van 1680/1681. Toen hij in 1883 actief bleek, maakte men zich dus niet meteen bezorgd. Maanden lang was gerommel te horen. Passerende schepen meldden explosies en dat as, vuur en puimsteen werden uitgestoten. In mei 1883 vond echter een uitbarsting plaats die tot in de verre omgeving gevolgen had. De zendeling P.B. Haag schreef vanuit Batavia, op 150 kilometer afstand:

> *Op zondag 20 Mei des morgens ten half ure werden wij te Batavia en omstreken verontrust door eene aardbeving, die van lieverlede zoo sterk toenam, dat ramen en deuren begonnen te kleppen, gepaard gaande met een geluid als van een zwaar bulderen van geschut, zonder dat iemand de oorzaak wist op te geven van dit onheilspellend verschijnsel.*
> *Zondagavond ten 7 ure onder den Maleischen dienst nam de dreuning en het gerommel zoo sterk toe, dat ik op den kansel stond te slingeren, en ik het raadzaam achtte met de preek niet verder te gaan, na eerst elkander aan de genade en hoede*

des Heeren te hebben aanbevolen. Eerst 's maandags werden wij gewaar, dat een vuurspuwende berg op het eiland Krakatau (...) aan het werken was (*Geïllustreerd zendingblad voor het huisgezin*, september/oktober 1883, 81).

Ongekende tsunami

De uitbarsting van mei was echter nog maar een voorbode. Van 26 tot 28 augustus vond een veel grotere eruptie plaats, vooral op de vroege zondag van 27 augustus, die het halve eiland liet verdwijnen in een honderden meters diep gat in de aardkorst. De eruptie was op duizenden kilometers te horen, en aswolken hulden Batavia in nachtelijk duisternis. Rudolf Kerkhoven, theeplanter op Java op 250 kilometer afstand, noteerde dat hij al de dag ervoor 'onophoudelijk zware knallen' hoorde.

Tegen twaalf uur werd ik wakker door het steeds toenemende geweld. Deuren, ramen, kasten, alles rammelde. (...) Toen viel er een slag die alle vorige in hevigheid overtrof. Ons huis daverde ervan. Het was alsof vlak onder ons raam een kanon werd afgeschoten. Een eigenlijke aardbeving was er niet bij, maar wel een voortdurende trilling of dreuning. (...) Buiten was het stikdonker, zoel en bladstil. De hele nacht hielden de ontploffingen aan, nu eens sterker, dan weer zwakker (F.G.P. Jaquet, *Nederlandse reacties op de uitbarsting van de Krakatau* (ongepubliceerd paper, Leiden 1983) 1-2; zie ook Hella S. Haasse, *Heren van de thee* (Amsterdam 1999[43]), 203).

Maar het meest verwoestend was de ongekende tsunami die door de eruptie werd veroorzaakt. Met golven van tientallen meters hoog stortte het zeewater zich op de kusten van Zuid-Sumatra en West-Java, en het deed tientallen dorpen verdwijnen. Naar officiële berekening vonden ruim 36.417 mensen de dood door de uitbarsting.

Wereldwijde waarneming

De uitbarsting van de Krakatau was de eerste van die omvang in de moderne tijd. Wereldwijd gaven kranten en bladen de berichtgeving door, en ze publiceerden verslagen van ooggetuigen en achtergrondartikelen. De eruptie was wereldwijd waargenomen op tal van wetenschappelijke stations, en de Indische regering liet meteen wetenschappelijk onderzoek doen. Mijningenieur R.D.M. Verbeek stelde een befaamd geworden standaardwerk op, *Krakatau*. Persoonlijk had Verbeek de gevolgen van de eruptie in Buitenzorg waargenomen, waar hij woonde in een huis 'met het front naar het westen'. Als gevolg daarvan (sprongen) 'verscheidene lampen uit de hangers, kalk viel overal van

de muren, deuren en vensters, die niet of slecht gesloten waren, sprongen open, kortom het was een geweldig leven.' De Krakatau kreeg van toen af een belangrijke plaats in de vulkanologie, oceanografie en geologie en bleef onderwerp van voortgezette wetenschappelijke waarneming.

Nederlandse liefdadigheid

Dankzij de telegrafie werd de Krakatau-ramp vrijwel meteen wereldwijd bekend. Een Nederlandse krant als *De Standaard* kon daardoor al op 29 augustus melden over 'vreselijke uitbarstingen op het vulkanische eiland Krakatao ... die zelfs te Soerakarta zijn gehoord. Te Cheribon asregen. Te [Serang is] de duisternis zoo erg, dat men geen hand voor zijn oogen kan zien.' Die aanhoudende stroom aan berichten deed al snel hulpacties ontstaan. Op 1 september deed de Nederlandsche Handel-Maatschappij (die grote belangen in de Oost had) een oproep 'op de Nederlandsche liefdadigheid, om hulp te brengen in den nood'. Op 6 september vergaderde ten paleize in Den Haag een 'Hoofdcommissie tot leniging der ramp op Java en Sumatra', waarvan Zijne Majesteit de Koning beschermheer was, en prins Alexander voorzitter. In anderhalve maand tijd verzamelde zij meer dan 400.000 gulden (*De Bazuin*, 26 oktober 1883). Een van de initiatieven, typerend voor die tijd, was de samenstelling van een album *Holland-Krakatau*, met bijdragen van tal van bekende letterkundigen en beeldend kunstenaars. Het stond onder redactie van de schilder Johannes Bosboom en de literator Jan ten Brink. Het album werd een succes. Uitgever Joh. Ykema kon reeds begin oktober de voorlopige winst (5.000 gulden) overhandigen (*De Standaard*, 4 oktober 1883). Nederlands-Indië kende overigens een eigen Indisch Comité voor de Noodlijdenden door de Uitbarsting van de Krakatau, op 3 september per gouvernementsbesluit te Batavia ingesteld. Het bracht ruim een half miljoen bijeen.

Vurig gebed

Ik dacht werkelijk dat de wereld verging, bekende de kapitein van s.s. De GG Loudon, dat in die augustusdagen door Straat Soenda voer. K.P. Stokhuyzen, gezaghebber van de vrachtvaarder Marie, werd met zijn schip door de watervloed op het Sumatraanse strand gegooid. Hij zag de grote tsunami op zich af komen, zo schreef hij later in een brief aan zijn familie die onder meer in *De Telegraaf* gepubliceerd werd: 'Ik deed een kort gebed, herdacht u allen en wachtte gelaten af wat komen zou.' Volgens de Waterstaatsingenieur R.A. van Sandick, passagier op de Loudon, was de Indonesische bemanning 'kalm en gelaten'. 'Machtig en breed (weerklonk) uit hun aller mond over de wateren van de Lampongbaai het vurige gebed tot de God van den Islam, zonder

wiens wil geen hunner eenig letsel zal bekomen.' Het zal niemand verbazen dat de uitbarsting de Indonesische bevolking diep raakte. In *Het Mosterdzaad*, zendingsblad van de Christelijke Gereformeerde Kerk, meldde een zendeling uit Soemba:

> *De donderende slagen, veroorzaakt door de uitbarsting van de Krakatau, werden ook door ons op Soemba vernomen, en brachten geene geringe ontsteltenis onder de bevolking te weeg.*

Van Sandick noteerde in zijn boek *In het rijk van de Vulcaan* dat bepaald niet alle mohammedanen fatalistische onderwerping predikten aan wat Allah bracht. Anderen beschouwden de uitbarsting als de voorbode van het einde van de wereld, en riepen op tot bekering en een vroom leven.

Oproep tot bekering

Ook in de christelijke wereld riepen rampen en ongelukken steeds op tot zelfbeproeving en bekering. De dichter-dominee François Haverschmidt (1835-1894), een van de medewerkers aan *Holland-Krakatau*, verwoordde daarin de traditionele standaardvraag: ''s Volks schuld, waarom des Heeren geesel sloeg?' Maar Haverschmidt had er kennelijk geen behoefte aan op die vraagstelling in te gaan, want hij schreef verder: 'Geholpen dient! Dit antwoord zij genoeg.' Een driestar in de orthodoxe krant *De Standaard* van 4 september 1883 herhaalde die oproep tot hulpverlening, maar ook de oproep tot bezinning:

> *Ontzettend, en alle voorstelling te boven gaande, is de schrikkelijke beroering, die God Almachtig aan Java's Westkust in zee en rots en berg gewrocht heeft. (...) Zijn schelden, en duizenden bij duizenden zijn de dooden, die geveld liggen onder Zijn machtige hand.*

Apologetisch verwoordde de krant de les van deze waarneming:

> *En nog roept de dwaas: Er is geen God! en nog roept men, alsof deze aarde nooit in haar elementen brandende kon worden! Is er iets, dat 's menschens zelfverblinding evenaart?*

Natuurwetten

Uit het wetenschappelijk natuuronderzoek was God tegen 1883 verdwenen. Ook was het wereldbeeld van veel mensen gesecularisseerd, en hun parameters waren de natuurwetten geworden. Het wordt weerspiegeld in veel publicaties

over de Krakatau-ramp uit die tijd. Veel mensen in 1883 konden dus, met Haverschmidt, weinig of niets meer met een gedachte als Gods hand in een natuurramp. Maar bij een ramp als de eruptie van de Krakatau wankelde soms het geloof in de natuurwetten nog wel, want de ramp maakte de mens klein tegenover de natuur. Vandaar dat het blad *De aarde en haar volken* (1886, 376) de lezers meenam naar

> *een slagveld, waarop de ontboeide natuurkrachten, de ontketende elementen den strijd aanbonden, waar ons bij iederen voetstap de nietigheid van den mensch tegenover de vijandige machten der natuur gepredikt wordt. (...) Wel mocht de dichter zeggen: de elementen haten de schepping van der menschen hand.*

'Heer der elementen'

Zelfverblinding – *De Bazuin*, de krant van de Theologische School van de Christelijke Gereformeerde Kerk te Kampen, gebruikte die populistische term van Kuypers dagblad niet. Zij erkende (14 september 1883) ook de aantrekkelijkheid van dat natuurwetenschappelijke denken, ook voor veel gewone mensen. Want wie stelt zich niet de vraag of wij niet de eindtijd beleven die Jezus aankondigde, vol hongersnoden, pestilentiën en aardbevingen? Maar om aan de ernst van die vraag te ontkomen, aldus *De Bazuin*, luistert men dan naar de wetenschap:

> *De meteorologen zullen met deze en met die verklaring komen. Fijn onderscheid maakt de wetenschap tusschen aardbevingen door inwendige aardvallen en die, door vulkanische en neptunische werkingen veroorzaakt. Weer een veiligheidsklep of pomp meer aan de stoomketels onzer aarde, zegt deze. Nu die schoorsteen dicht is, zijn wij buiten het gevaar, roept een ander. Ik woon toch in geen vulkanisch land, denkt een derde.*

De Bazuin verwierp de wetenschap niet: 'De wetenschap zal en moet vooruitgaan', schreef zij. Maar een mens die zich tot dat wereldbeeld beperkt, vergeet de schepper van de natuurwetten, 'de Heer der volken en elementen'.

— Prof. dr. G.J. Schutte is emeritus hoogleraar in de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme aan de Vrije Universiteit.

PRIMA,
DUS U NEEMT DE NATUURRAMPENPOLIS VOOR 5 JAAR MET DE ALGEHELE DEKKING EN GESPREIDE BETALING!
U ZIT DE KOMENDE JAREN VEILIG!
polis
KURF

Is er kwaad in de acties van God?

In de westerse christelijke theologie worden rampen als aardbevingen en tsunami's wel *acts of God* genoemd. Maar tegelijkertijd zegt ons rationele denken: het is een 'gewoon' natuurproces, dat altijd weer kan voorkomen, en God of Allah is daar niet bij betrokken. Hoe gaan de islamitische theologie en wijsbegeerte met dat spanningsveld om? Alle Hoekema in gesprek met prof. dr. Bünyamin Duran (1955), hoogleraar Islamitische wijsbegeerte aan de Islamitische Universiteit van Rotterdam (IUR).

We spreken elkaar in zijn werkkamer, voordat de traditionele *iftar*-maaltijd in de aula van de universiteit begint.
Voor de beantwoording van de vraag welke relatie er bestaat, theologisch/wijsgerig gesproken, tussen God (althans, het beeld dat mensen van God hebben) en natuurrampen, introduceert professor Duran een paar algemene principes van de islamitische theologie. Voorop staat dat voor God de mens het allerbelangrijkste wezen van de hele schepping is. Men kan volgens Duran onderscheid maken tussen een zuiver rationalistische school (Mu'tazila en Falasifa) en een gematigd rationalistische stroming (Maturidijja) enerzijds en aan de andere kant een gematigd deterministische (Asjarijja) en een puur deterministische richting (Djabrijja en Hanbaliyya). Deze posities zijn van belang wanneer het gaat om de beantwoording van de vraag hoe we natuurrampen moeten interpreteren. Duran noemt zichzelf 'gematigd rationalistisch'.

Wat is de plaats van de mens in de kosmos?
De bedoeling van God is de mens als een evenwichtige identiteit. Mijn eerste premisse is dat mensen door God geschapen zijn om Gods manifestaties te kennen. Deze premisse is in overeenstemming met de Hadith al-Qudsi, waarin God zegt: 'Ik was een verborgen schat, zo heb Ik de schepping geschapen om Mij te kennen.'
'God kennen' betekent dat men een menselijke staat heeft bereikt waarin men een geharmoniseerde en gebalanceerde psychologie bezit. Alle doelstellingen van God zijn erop gericht dat de mens een dergelijke staat kan bereiken. Een gebalanceerde identiteit dus. Die is afwezig wanneer de mens zich sadistisch of narcistisch gedraagt, en ook wanneer hij masochistisch optreedt.

Wat is dat, sadistisch en narcistisch gedrag?
Consequenties van narcistische en sadistische gedragingen zijn onrechtvaardigheid, uitbuiting, egoïsme, hedonisme, arrogantie en destructief gedrag. Al het kwade – rampen, oorlogen en terrorisme – komt voort uit mensen die deze negatieve eigenschappen hebben. Gods voornaamste bedoeling voor de mens is deze negatieve

en destructieve tendensen te voorkomen. Aan de andere kant is een andere negatieve pool: de masochistische. Een masochistisch mens probeert alle menselijke verantwoordelijkheid te vermijden. Dit is ook een basis voor het kwade en rampen. Daarom zijn zulke extreme polen van de mens voor God onacceptabel.

Een mens kan dus wel een geharmoniseerde staat bereiken?
Daarvoor moeten wij de capaciteiten en mogelijkheden van de mens begrijpen. Zoals we zagen, geeft God aan de mens een zeer hoge plaats. Dat zegt ook de Koran in soera 17, vers 71: '... en inderdaad hebben Wij de kinderen van Adam geëerd en hen gedragen over land en zee, en hun van het goede gegeven en hen verheven boven velen van degenen die Wij hebben geschapen.' Wel zijn de menselijke hoedanigheden in het begin potentiële, niet geactualiseerde capaciteiten.

Hoe kunnen die capaciteiten geactualiseerd worden?
Op dit punt is de plaats van natuurrampen erg belangrijk. Want er is een nauw verband tussen natuurrampen en de actualisatie van die capaciteiten. Hiervoor moet ik eerst de nadruk leggen op het ordenen van de kosmos, die een relatie heeft met natuurrampen en de ontwikkeling van de menselijke capaciteiten.
Gods wet omvat niet alleen de *sharia*, maar ook universele, objectieve, stabiele wetten. Voor deze wetten zijn alle mensen gelijk; ze kennen geen verschil tussen gelovigen en ongelovigen. Niet alleen volwassen mensen, maar ook kinderen en zelfs dieren zijn onderworpen aan die wetten. Volgens de aanpak van de universele wet, moeten mensen niet alleen de grondbeginselen van de sharia-wet gehoorzamen, maar tegelijkertijd ook de grondbeginselen van de universele wet. De natuurlijke wet bijvoorbeeld is een universele wet; microben zijn een gevolg van onvoldoende hygiëne, en armoede is mede een gevolg van nietsdoen. Degenen die een huis bouwen op een breuklijn bijvoorbeeld, zullen bijna zeker door een aardbeving getroffen worden. Men kan concluderen dat degene die zijn of haar leven volgens de grondbeginselen van de universele wet ordent, natuurlijke en sociale catastrofen beter kan voorkomen dan degenen die niet gehoorzamen.

Hoe omschrijft u dan in de islamitische theologie de relatie tussen God en natuurwetten?
We kunnen onderscheid maken tussen de *innerlijke* wereld (het gebied van de metafysica) en de *externe* wereld (de wereld van de fysica en van de materie), en daarmee samenhangend tussen geloof en menselijk handelen. De innerlijke wereld is het domein van het geloof. Hier is Gods macht dominant. In de externe, materiële wereld (de *Alem-i mulk*) gaat het om het menselijk handelen: wetenschap, politiek, economie, ethiek. Hier zijn specifieke oorzaken en gevolgen aan de orde. Menselijke activiteiten en natuurprocessen worden objectief beoordeeld, en rationele beslissingen worden genomen. De externe wereld is dus het gebied van menselijke transacties, terwijl de innerlijke wereld de sfeer van het geloof is.

Hoe verhoudt zich nu de 'almacht' van God tot fenomenen als aardbevingen, tsunami's?
Ten eerste moeten we benadrukken dat een ramp voor ons een ramp is, maar in werkelijkheid misschien een productieve factor kan zijn. Dus moeten we zeggen dat er geen kwaad is in de acties van God.
Gods doelstelling is anders dan die van de mens. Gods doelstelling met zijn schepping is universeel en objectief, positief, rationeel, nuttig en productief. Maar wij kunnen als mens niet alle doelstellingen bevatten. Mensen kunnen door Gods activiteiten op een positieve wijze beïnvloed worden, maar natuurlijk soms ook negatief. Regen is hiervan een goed voorbeeld. Ook al heeft de regen in het algemeen een positieve en rationele doelstelling (de groei van gewassen), toch kunnen sommige mensen door regen ook op een negatieve manier (bijvoorbeeld bij overstroming) beïnvloed worden. Maar dit betekent niet dat regen als zodanig negatief en destructief is. Het voorbeeld maakt duidelijk dat er geen absoluut goed en kwaad in de menselijke wereld is. Natuurlijk rijst hier de vraag: hoe laat Gods barmhartigheid dit toe bij onschuldige mensen? Zijn er extra beloningen voor hen om hun leed te compenseren? Volgens sommige overleveringen van de Profeet zijn er vele beloningen voor die mensen in het paradijs, die alleen zij zullen bezitten.

Wij kunnen als mens niet al Gods doelstellingen bevatten

Ten tweede hebben sommige natuurrampen positieve effecten op de ontwikkeling van technologie en wetenschap. Zoals eerder gezegd, zijn menselijke capaciteiten en faculteiten bijna grenzeloos. Maar die capaciteiten zijn potentieel, nog niet actueel. Er zijn externe factoren nodig om die faculteiten te actualiseren. Dat kunnen ook natuurrampen zijn. Volgens een van A. Toynbee afkomstige theorie is er een nauw verband tussen uitdaging en ontwikkeling van technologie en wetenschap. Zonder uitdaging is er meestal geen ontwikkeling.
Natuurrampen zijn zonder twijfel een serieuze uitdaging voor de mens. De Nederlandse geschiedenis is daarvan een perfect

voorbeeld. Uitdagingen die uit de zee voortkwamen, zoals overstromingen, hebben Nederland tot een vooraanstaand land gemaakt als het gaat om watertechnologie. We kunnen zeggen dat er, als er geen uitdaging geweest zou zijn, ook die ontwikkeling niet geweest zou zijn.

En ten derde hebben de natuurrampen de functie degenen die narcistische en sadistische tendensen hebben, te rehabiliteren. Alle machten en goederen zullen in een bepaalde tijd vergaan. Bij natuurrampen kunnen zulke mensen zelf ervaren dat zij geen almacht en eeuwige levensduur hebben. Aan het einde zal iedereen worden afgerekend op wat zij of hij hier gedaan heeft. Dan raak je aan het pedagogische aspect van een ramp.

Hoe kan men predestinatie en natuurrampen met elkaar rijmen?
Allereerst beweert de islamitische theologie dat Gods soevereiniteit en manifestatie in het heelal, en zo ook op natuurprocessen, onafgebroken is. Anders zou al het bestaande tot niets vervallen. Dus hebben alle dingen, van atomen tot melkwegstelsels, een voortdurende relatie met Gods wil en macht. Aan de andere kant is Gods kennis alomtegenwoordig en eeuwig. Van tevoren kent God alle komende dingen. En God heeft oneindige doeleinden in een bepaalde zaak, bijvoorbeeld in een natuurramp. Daarmee kan God sommige mensen belonen en anderen straffen vanwege hun schulden.
Maar als we kijken naar de menselijke kant, zien we dat ten eerste Gods kennis geen macht heeft om de komende dingen te beïnvloeden. Ook kan niemand van tevoren Gods kennis kennen. Dus moet de mens zijn ratio los van de predestinatie gebruiken om een optimale weg te kunnen vinden. Deze optimale weg kan zijn of haar lot zijn. Je zou kunnen zeggen: zonder lot of predestinatie is er geen balans. Maar omgekeerd, zonder vrije wil ontbreekt ook een balans, en dus harmonie.

Wat is, tot slot, de mening van de islamitische theologie over de rol van Satan?
De Koran verschaft geen duidelijkheid over de essentie en de geschiedenis van Satan. Alleen zijn acties worden daar vermeld. Waarom heeft God Satan geschapen? Er is geen inconsequentie tussen Gods wijsheid en het bestaan van Satan in de wereld. Omdat deze wereld een sfeer van 'examen' heeft. Satan is een belangrijk instrument om mensen te testen. Zonder examen geen succes en slagen. Zoals ik al zei, vormen uitdagingen een stimulerende motivatie voor menselijke talenten en capaciteiten. In deze context vervult Satan een functie. Satan is een serieuze uitdaging voor de mensheid. Bij het misleidende werk van Satan kan men ofwel Satan volgen, een narcistisch en egoïstisch gedrag verkiezen en niet in God geloven, ofwel zijn ratio volgen en in God geloven. Iedereen heeft genoeg verstand om een goede eigen weg te vinden. Dus moeten alle mensen met hun onbegrensde talenten een volmaakt succes trachten te bereiken. Dat is mogelijk.

— Alle G. Hoekema is doopsgezind predikant en hoofddocent Missiologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Kan uit een natuurramp iets goeds voortkomen?

Terwijl iedereen lag te slapen, werd Guatemala op 4 februari 1976 getroffen door de meest verwoestende aardbeving sinds 1917. De beving van 7,5 op de schaal van Richter had haar centrum op 150 kilometer van de hoofdstad. Ze eiste meer dan 23.000 doden en duizenden gewonden. De meeste traditionele lemen huizen werden verwoest, en velen raakten dakloos. De infrastructuur van verkeer, vervoer, elektriciteit en communicatie was dagen lang onbruikbaar. Er ontstond acuut gebrek aan water, voedsel en medicijnen.

Sandra Chon Zil

In 1983 werd ons jonge gezin (gezondheidswerkster en architect) uitgenodigd naar Guatemala te komen, indirect als antwoord op de genoemde beving. Er was een gebied getroffen zo groot als Nederland, en de specifieke impact was vergelijkbaar met de tsunami van 2004. We werden buren van een gezin waarvan de enige overlevende dochter Sandra Chon Zil als door een wonder ontkomen was aan verstikking door het stof van de instortende leemconstructie. Haar vader heeft haar nooit vergeven dat zij overleefde in plaats van haar drie broers, al was het maar één geweest.

Naast zulke morbide eerstelijnseffecten bood de ramp ook tekenen van hoop, deels versterkt door de interactie met hulpverleners van buiten. Het zelfbewustzijn van de getroffen Indiaanse bevolking bloeide op, maar uit angst voor die groeiende eigenwaarde beperkte de onderdrukkende overheid de door de aardbeving ontstane ruimte met ongekende repressie. In detail maakten we mee hoe de aardbeving leidde tot een onvoorstelbaar wrede ideologische strijd waarin uiteindelijk slechts weinigen vrijuit gingen. Het antwoord op de vraag naar het waarom van pijn en verwoesting door natuur en mens blijf ik absoluut schuldig.

Preventie ... minder spectaculair dan het redden van gewonden of het dichten van dijken, maar zeker zo creatief

Sinds 1983 ben ik gaan zien dat technische of sociale onverschilligheid voorspelbaar leidt tot rampen. Ik ben mijn leven en werk dus gaan richten op preventie, minder spectaculair dan het redden van gewonden en het dichten van dijken, maar zeker zo creatief.
Hieronder schets ik eerst een technisch beeld van rampen, respons en voorbereiding, in de volgorde zoals die gewoonlijk tot ons komt. Adequate respons is de evenwichtige som van wederopbouw en bezinning op gebleken zwakten. Er zijn mensen, spullen en middelen nodig om branden te blussen, wonden te verbinden, infrastructuur en huizen te bouwen, maar dat alles moet gericht zijn op evenwicht met verliesverwerking en hervinden van eigenwaarde. Getroffenen worden pas echt slachtoffers wanneer hun eigen potenties tot respons mee worden begraven onder de puinhopen.
Na het technische overzicht zet ik in op complementair materieel en mentaal herstel, opdat de mens zichzelf weer ziet staan in sociale en fysieke omgeving. Een plotselinge slag wordt pas een ramp als zijn momentum niet creatief benut wordt voor nieuwe relaties en inzichten, of als zijn pijn wordt goedgepraat door te wijzen op positieve effecten. Immers, ook onverwacht geluk biedt gelegenheid om af te rekenen met conventies en openingen te ontdekken voor ongedachte mogelijkheden. In geloofstaal heet die ontdekking 'een wonder', en daartoe verken ik het ongewone idioom van 'de ontmoeting met de ander'. Zulk idioom is te oefenen en te ontwikkelen.
Ten slotte verwijs ik naar enkele originele leermeesters en een kleine casuïstiek. Ik besluit met aanbevelingen voor veldwerk.

Rampen en respons

Individuele zwakte, ziekte en dood kunnen als een ramp gevoeld worden, maar ook al ontstaan rampen soms heel onbenullig en enkelvoudig, toch beperk ik mij tot rampen die massaal en anoniem van karakter en complex in oorzaak en gevolg zijn.
'Technisch' gezien levert dat het volgende plaatje op.

Rampen

1 *Massaal of individueel*: een ontploffende chemische fabriek, of 'iets te laat voor een afspraak, nog even een snelle hap, een vetvlek op de kleding, en dan nog een dotje wasbenzine bij de geiservlam'.
2 *Natuurlijk of sociaal*: aardbeving in slecht gebouwde stadsstructuren terwijl iedereen slaapt, of een overstroming waarbij verschillende dijkbeheerders tegengestelde belangen dienen.
3 *Permanent of ad hoc*: structurele armoede, politieke onderdrukking, voortdurend gevaarlijke woonsituatie, vulkaanuitbarsting of blikseminslag.
4 *Langzaam of snel*: oprukkende woestijn of plotselinge zeebeving.

Respons

1 *Creatieve militaire organisatie*: expertise en middelen om vooral de eerste dagen wonderen te doen.
2 *Creatieve boekhouders*: orde in de eerste aanloop om latere administratieve chaos te voorkomen.
3 *Creatieve artsen, watermensen, timmerlui en politici*: ze behoeven geen rechtvaardiging.
4 *Creatieve verbanden van individuele lokale initiatieven en grotere organisaties*: draaiboeken, noodvoorraden en mensen kunnen in zorgvuldige coördinatie en soms met stom geluk heel goed het brede spectrum vullen tussen bureaucratie en individuele aandacht.

Voorzorg

1 *Verandering en soms rampzalige systeembreuken zijn van alle tijd, plaats en samenleving*: centralisatie en fortificatie leiden tot kwetsbaarheid.
2 *Intuïtie en zintuigen zijn perfecte sensoren voor verandering*: onafhankelijkheid van geest is voorwaarde voor een veerkrachtige samenleving.
3 *Mentale en praktische voorbereiding beperken de impact van een ramp*: kunde, veerkracht en verborgen energie van de bevolking zelf draagt volgens alle leerboeken en praktijkverhalen het meest bij in de respons, en toch wordt ze gemakkelijk overlopen door hulpverlening van buiten.

Dynamiek en respons

Na een ramp dient materieel én mentaal herstel zich aan. Oefening leert ons aan ieder landschap af te lezen hoe alles altijd in beweging was, soms plotseling met groot geweld, meestal onvoorstelbaar traag, maar altijd onstuitbaar. Geen zwervende herder of gevestigde bureaucraat heeft een andere keuze dan met die beweging te leren leven. In de eeuwenoude dynamiek van de Waddenzee bijvoorbeeld hebben al heel lang gemeenschappen weten te overleven op de interactie van water, wind en zand, op veilige heuvels tussen levensgevaarlijke geulen. Daarin tekent zich een belangrijk uitgangspunt af, namelijk dat leven zich vooral ontwikkelt op of nabij systeemgrenzen. Rampen, als bruuske systeemovergangen, betekenen naast dood en verlies ook altijd nieuw leven. Dat is een boerenwijsheid: onbegrijpelijk, maar hanteerbaar, en dus in zekere zin niet onontkoombaar.

Rampen, als bruuske systeemovergangen, betekenen naast dood of verlies ook altijd nieuw leven

Geloofstaal

Het thema *evenwicht* biedt zich aan. Onze joodse leraar Nederlands daagde onze puberverbeelding uit met een oud Chinees verhaal over een vader, een zoon en een paard. Gedrieën beleven ze afwisselend hoogte- en dieptepunten: 'Wat is ongeluk, wat is geluk?' Onze catechisatiedominee doelde wellicht op hetzelfde met het zigzagverhaal over Jozefs leven: 'Wat is vloek, wat is zegen?' In de plagen over Egypte besefte de farao dat hij niet de grootste was. In zijn Egyptisch idioom moest er dus een God zijn 'groter dan de farao'.
Vanuit zulk ander idioom versta ik *gezondheid* als robuust, maar immer dynamisch evenwicht. Zelfs Lazarus had uiteindelijk niet het eeuwige leven. Veel kwalen hebben geen antwoord. Ze treffen ons als een ramp. Wij hebben geen andere keus dan er creatief mee om te gaan. Voor het bijbelse en nomadische herdersvolk was dat een gegeven, zo gewoon dat ze niet zouden kunnen begrijpen waarom wij er in onze tijd zo'n moeite mee hebben.

In haar Maya Cak'chiquel-idioom spreekt Sandra Chon Zil uit Guatemala dezelfde nomadentaal: 'Het leven gaat door. God is groot.' Wellicht is zulk denken ook een wezenskenmerk van oude Urker vissers of van onze term 'boerenwijsheid'. Maar zelfs de meest materialistische individualisten ontwikke-

len dat soort radicale vermoedens bij (on)geluk, vooral als zij in een opwelling van medelijden wezenlijk betrokken raken bij onzekerheid door overgang en crisis. Geluk en ramp (in die heilige volgorde) worden zinloos als we ze uit hun complementaire verband halen, door bijvoorbeeld slachtoffers als minderen te scheiden van gelukkigen. De één impliceert de ander, en het grootste geluk is te leren varen op die dynamiek en je voordeel te leren doen met onverwachte wendingen. Dat is mijn opvatting van de term *ontwikkeling*.

Bezinning

Ik heb nu in drie hoofdlijnen een idiomatische ingang geschetst in mijn rampenervaring.

1 God is soeverein (bij gebrek aan goed idioom), en wij zijn hooguit nevengeschikt in dynamisch evenwicht.
2 Gezondheid gaat meer om leven in robuust evenwicht met onze omgeving (in termen van tijd, plaats en mensen) dan om het verdedigen van het fort dat individueel leven heet.
3 Ontwikkeling gaat meer om samenleven dan om het recht van de sterkste.

Veel rampspoed is te verklaren vanuit het beperkt materialistische idioom dat meer woorden heeft voor wedijver dan voor samenleven. Dat is rampzalig en zonde (bijbels voor gemiste kans), want zeker in samenleven is het wonder te kennen. Terwijl sommigen redeneren dat God door rampen spreekt, zeg ik liever dat zelfs een ramp de stem van God (grote andere) niet kan smoren; die stem klinkt immers ook door geluk. Gelukkig zijn we, in aanvulling op ons boerenverstand, ook gezegend met leraren die kunnen interpreteren en anticiperen. Hieronder geef ik een toevallige selectie van enkele posities die crea-

Sommigen zeggen dat God door rampen spreekt.
Ik zeg liever dat zelfs een ramp
de stem van God niet kan smoren

tief richting kunnen geven in situaties van kwetsbaar evenwicht, zij het met een groot beroep op onze geloofsverbeelding.

– Ellul[1] karakteriseert de gangbare westers materialistische ontwikkeling als een concentratie van voordelen en als een verstrooiing van nadelen, beide in tijd, plaats en persoon. Hij roept daarmee op tot intentionele aandacht (liefde) voor de zwakkere.
– Earth Charter[2] ziet in de term *precautionary principle* een (bijna radicaal

evangelisch) antwoord op de gigantische uitdagingen van onze tijd. Het zegt dat de formele overheidslogica complementair in evenwicht moet zijn met het geïnteresseerde burgerinitiatief, maar nooit daarboven staat.
- Lemaire[3] contrasteert de darwiniaanse *survival of the fittest* en de daaruit volgende geforceerde systeembreuken met de indiaanse logica van *survival of cooperation*. Ook hij pleit daarmee voor actieve ontmoeting met 'de ander'. Hij laat onze 'verlichting' zelfs deels wortelen in Voltaires ontmoeting met een Huron-indiaan op een kermis in Le Havre, als een onverwacht positieve impact van de onderdrukte op de onderdrukker.
- Morales[4] belicht *disaster preparedness* vanuit het perspectief van Jozef, als dromer, als vreemdeling, als arrogante twijfelaar en uiteindelijk als man met grote strategische gave. Onder het koppel farao en Jozef zou een aardbeving als in Guatemala nimmer hebben geleid tot zo'n onhanteerbare burgeroorlog. Met nadruk zeg ik dat er natuurlijk ook onder Jozef en zijn farao spanningen zijn geweest. Spanning en conflict zijn immers van alle tijd en plaats.
- Rifkin[5] verklaart maatschappelijke processen in technische termen als uitwerkingen van het natuurkundige begrip entropie, tweede hoofdwet van de thermodynamica. Rampen en hun impact (goed of kwaad) zijn deels te duiden vanuit dit effect van verstrooiing.
- Holling[6] geeft toegang tot eigentijdse systeemdenkers en hun radicale kritiek op conventioneel lineair denken. Hij schildert in ecologische termen de sociologische reactiepatronen na een ramp, potentieel als inleiding op de volgende ramp. De mens is in dat perspectief slechts deelnemer van het ecologische systeem, en zeker geen objectieve buitenstaander.

Boerenwijsheden

Zulk idioom verwacht dat we investeren in een gelukkig evenwicht tussen de opdracht van de ingehuurde tractorbestuurder om de straat schoon te bulldozeren en de behoefte van de getroffen burger om in de puinhopen dierbare herinneringen en bruikbare delen te vinden, waarmee tijdelijke onderkomens kunnen worden gebouwd op weg naar een nieuwe toekomst. Iemand zei het eens als volgt: 'Leg de nadruk meer op het verschaffen van fietsen aan de getroffenen dan op het verschaffen van auto's aan de bureaucraten.'

Kleine casuïstiek van de Maya

De Maya bijvoorbeeld ziet maïs als het basismateriaal voor de schepping van de mens. Maïs en mens leven inderdaad *complementair*: door de bladeren om de aar verrot de kolf doelloos als ze niet door de mens wordt geoogst, ge-

droogd en geselecteerd. Eens hoorde ik een boer zelfs zeggen: '*Nos sembramos el maíz*', en ik interpreteer hier zijn idioom als: 'De maïs en ik, wij zaaien elkaar.' Maïs is basisvoedsel voor de Maya. De korrel wordt voorgekookt met een *minimale dosis* kalk om, als ik het goed begrijp, de vezel beter verteerbaar te maken. Na de aardbeving in Guatemala werden tonnen maïs ingevlogen, maar

Leg de nadruk meer op het verschaffen van fietsen aan de getroffenen dan op het verschaffen van auto's aan de bureaucraten

pas veel later ontdekte men de behoefte aan bruikbare kalk: '*sin cal no hay nixtamal*.'
Voor de hoogland-Maya is de *tuj* (sauna) de wekelijkse reiniging en het centrum van de traditionele gezondheidspraktijk. Na de aardbeving werden vele nieuwe of tijdelijke onderkomens gebouwd zonder *tuj*, dus zonder *heling*. De *tuj* was niet eens een optie in de goedbedoelde programmatermen van de ingevlogen hulp (stel je voor, een sauna) en de ontbrekende *tuj* werd tot symbool van de goedbedoelende maar te haastige buitenstaander die bouwt zon-

der echte *aandacht*. Ik denk dat Paulus onder meer daarop doelde in zijn brief aan zijn vrienden in Korinte: 'Al had ik het geloof dat bergen kan verplaatsen – had ik de liefde niet ...'

Aanbevelingen voor veldwerk

De natuur is drager van leven en dood. Het is een kunst die interactie creatief uit te buiten. Daarom een aantal aanbevelingen voor veldwerk.

- Geluk en rampen laten zich niet in kwantitatieve termen vergelijken.
- Geluk en rampen zijn als een vergrootglas dat zicht biedt op vooroordelen, en de verbeeldingswereld even ondersteboven keert.
- Gelukkige kansen (tijdens en direct na een ramp) rechtvaardigen nooit de aangerichte schade. Ze moeten altijd worden afgezet tegen de gemiste kansen door redelijke preventie, namelijk door te denken vanuit de ander, mens én natuur.
- Gezondheid is meer dynamisch en sociaal dan statisch-materieel en individueel.
- Creatieve respons berust op aandacht voor, en afhankelijkheid van (met alle zintuigen) het tweede grote gebod.
- Ook de kleinste bijdrage (al was het maar een persoonlijke vraag) is van levensbelang.
- De impact van een ramp reikt veel verder dan de directe puinhopen en de eerste overlevenden.
- Verstarring van bestuur leidt tot kwetsbaarheid van de gemeenschap.
- Natuurlijk help ik buurmans huis blussen en bouw ik naar vermogen mee aan zijn nieuwe woning.

Literatuur

1 J. Ellul, *Le bluff technologique*, Parijs: Hachatte, 1988.

2 Earth Charter Initiative, P.B. Corcoran (redactie), M. Vilela en A. Roerink, *La Carta de la Tierra en Acción. Hacia un mundo sostenible*, Amsterdam: KIT-publishers, 2005.

3 T. Lemaire, *De indiaan in ons bewustzijn. De ontmoeting van de Oude met de Nieuwe Wereld*, Ambo, 1986.

4 M. Morales, *Lineamientos Para Una Reflexión Teológica Del Desastre. Documento para Discusión*, ACT Guatemala, 2005.

5 J. Rifkin, *Entropy, a new world view*, New York: The Viking Press, 1980.

6 Lance H. Gunderson en C.S. Holling (redactie), *Panarchy*, Washington: Island Press, 1980.

— Jaap Schiere is architect, werkzaam in West-Europa en Latijns-Amerika, en houdt zich bezig met eco-engineering, disaster prevention, response and transition.

TR

Kobarid

Op de foto een splitsing van wegen. Er is geen keuze tussen een smalle of een brede weg. Het is rechtsom of linksom. Rechts is een bekende weg. Hij voert – zegt het bordje – naar Kobarid. Als je linksaf gaat, weet je niet waar je terechtkomt.

Kobarid – of Caporetto, zoals het plaatsje vroeger heette – is niet zomaar een Sloveens stadje. Het is voor altijd verbonden met de slag van Caporetto in de Eerste Wereldoorlog. Kobarid is het Ieper van Zuid-Europa. In de bergen rechts lagen de Oostenrijkse en Duitse soldaten. In de bergen links lagen Italiaanse militairen. Rechts stonden 2.430 kanonnen opgesteld, links 2.485. Rechts streden rekruten uit Slovenië, links streden rekruten uit Slovenië, soms broer tegen broer. De weg naar Kobarid is de weg naar de overbodige en zinloze ramp die we Eerste Wereldoorlog noemen.

We slaan linksaf, de onbekende weg in. Lopen langs zonnebloemen en een druivelaar. Langs een verbaasde hond aan een roestige ketting. Langs een huis met een vredige binnenplaats. Langs een vijgenboom met daaronder een hoogbejaarde Renault 4. De weg loopt dood. Een grazige weide volgt. Dan doemen duizend witte bloemen op in een schuin talud, en zien we de rivier. De rivier waarvoor de slag van Caporetto niet negentig jaar geleden, maar gisteren plaatsvond. Het avondlicht beschijnt een witte brug.

Toen wist ik het. Ik wil niet kiezen tussen smalle of brede wegen. Ik kies voor de wegen of weilanden die leiden naar rivieren. Want dan kom je bruggen tegen. Ik houd van bruggen.
Rivieren herinneren zich doden en verminkten. Bruggen stichten vrede. Bruggen bidden. Rivieren zingen. Soms verlegt een kind of een zanger een steen in de rivier. Dat is dan het zaad voor nieuwe bruggen. Zaad om te bidden en vrede te stichten.

— Herman Heijn is predikant van de Verenigde Doopsgezinde Gemeente Haarlem.

Het evangelie van verzoening

De International Association of Mission Studies (IAMS) brengt missiologen van over de hele wereld bij elkaar. Dit jaar vond eind augustus de twaalfde assemblee plaats aan het Balatonmeer in Hongarije. Deze locatie was gekozen met het oog op de nieuwe missionaire situatie in Midden- en Oost-Europa, waar volken en kerken hun identiteit hervinden en herformuleren na de val van het communisme. Het thema van de assemblee haakte hierop in: *Human identity and the gospel of reconciliation*. Hoe werkt, in een wereld vol nationale, etnische en religieuze verschillen, het evangelie als verzoenende kracht?
De rode draad van de conferentie was sober en realistisch. Waar mensen met verschillende godsdiensten, etnische achtergronden en nationaliteiten met elkaar samenleven, is sprake van gebrokenheid, vaak zelfs van geweld. De missiologische reflectie hierop bleek telkens weer gekleurd en geïnspireerd door (soms aangrijpende) persoonlijke ervaringen.
Sprekers van over de hele wereld waren het erover eens dat verzoening hoog op de agenda van kerk en zending moet staan in de eenentwintigste eeuw. Maar hoe het evangelie van de verzoening gestalte krijgt, moet voor ieder land en iedere context telkens opnieuw ontdekt worden.
Zie voor een uitgebreid verslag van de assemblee *www.iams2008.com*.

Nacht van de vrede

Is wereldvrede een illusie? Wel als je er niet met elkaar over praat. Op 20 september vond in Amsterdam de eerste Nacht van de vrede plaats. Het evenement werd georganiseerd door IKV Pax Christi, in samenwerking met omroep Llink en de NCDO. In het Netwerkcafé waren Tweede Kamerleden om door te praten over uitdagende en prikkelende stellingen. Er was rap en poëzie, lekker eten, en goede bandjes. Jan Pronk gaf samen met jonge vredesvoorvechters een workshop over conflictbeslechting, en er was een onderhandelingsspel. Tijdens de finale van de *Peace Poetry Battle*, in samenwerking met NCRV's Dichttalent en Poëziecircus, streden Nederlandse slamdichters om de beste vredesslam.

Perspectief, nieuw digitaal oecumenisch tijdschrift

De Katholieke Vereniging voor Oecumene lanceerde in juni 2008 *Perspectief*, digitaal oecumenisch theologisch tijdschrift (DOTT). Het colofon vermeldt dat het blad een drievoudige doelstelling heeft: een platform te bieden voor theolo-

gische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven; de ruimte te zoeken en te tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt; aan jonge oecumenici de mogelijkheid te bieden om te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring. *Perspectief* verschijnt in 2008 tweemaal (juni en december), vanaf 2009 viermaal per jaar. De uitgave is gratis. U kunt zich via e-mail aanmelden voor toezending op het e-mailadres *secretariaat@oecumene.nl*. Het tijdschrift is ook via de website *www.oecumene.nl* te downloaden. Het tijdschrift wordt aangeboden als pdf-bestand. Eindredactie en vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Geloofwaardig globaliseren

Het *Praktijkboek Geloofwaardige Globalisering* is verschenen. Het praktijkboek laat zien hoe mensen in plaatselijke kerken samen kunnen werken aan een geloofwaardige globalisering. Het boek biedt achtergrondinformatie over globalisering, maar ook verhalen met realistische dilemma's en voorbeelden van wat er al gebeurt in Nederlandse parochies en gemeenten. De lezer wordt in het praktijkboek ook gestimuleerd zelf in beweging te komen. Met een werkplan voor eigen bezinning en actie kunnen kerkelijke groepen en individuen meteen aan de slag. Het *Praktijkboek* hoort bij het programma *Werken aan een Geloofwaardige Economie*. Daarin werken drie organisaties samen: Protestantse Kerk in Nederland / Kerk in Actie, het landelijk bureau DISK en de Stichting Oikos. Het programma is opgezet omdat kerken uit alle delen van de wereld opriepen tot bezinning op de economische globalisering. De effecten van globalisering zijn over de wereld voelbaar, maar vooral ontwikkelingslanden worden zwaar getroffen door de negatieve gevolgen. De drie organisaties willen daarom de kerken, kerkelijke groepen en kerkleden in Nederland helpen bij het bepalen van een positie ten opzichte van economische globalisering. Het project werd op 18 november met een conferentie in de Geertekerk in Utrecht afgesloten. Zie de website *www.stichtingoikos.nl*.

Trouwen, rouwen en bouwen

'Vertrouwen is de brandstof voor de zoektocht naar welvaart en stabiliteit te midden van alle veranderingen in de Nederlandse samenleving', aldus Ahmed Aboutaleb, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, op 14 september tijdens de negentiende Abel Herzberg-lezing, een initiatief van De Rode Hoed in

Amsterdam in samenwerking met het dagblad *Trouw*. 'Veel mensen voelen zich op dit moment onzeker in een wereld waarin van alles verandert. Banen voor het leven bestaan niet meer. Kerken verdwijnen, moskeeën verschijnen. Het geeft veel mensen een ongemakkelijk gevoel. Ze zijn bang voor het verlies van hun baan en hun eigenheid. Ze voelen zich onzeker over de toekomst. Ik worstel nog met de vraag hoe we moeten omgaan met die gevoelens van onzekerheid en onbehagen. Ik heb geen kant-en-klaar antwoord, maar ik weet wel wat we *niet* moeten doen. Aan de ene kant moeten we gevoelens van angst en onzekerheid niet negeren of bagatelliseren. Maar aan de andere kant moeten we hun angst en argwaan ook niet onnodig versterken. Dat zou getuigen van onverantwoord politiek handelen. De politieke discussie over allochtonen en sociale samenhang wordt in verontrustende mate vertroebeld door een element waarover de politiek eigenlijk niet gaat: het element van de godsdienst. Het maatschappelijk onbehagen wordt te vaak versmald tot een discussie over de islam. Aan de ene kant begrijp ik dat. De islam is zichtbaar op straat en wordt nu eenmaal gezien als een bron van angst. Het wegnemen van die angst is in mijn ogen primair een taak van de moslims zelf. Migranten en hun maatschappelijke organisaties zouden meer kunnen en meer moeten doen om gevoelens van onbehagen over de islam weg te nemen. Door uit de slachtofferrol te treden. Integratie vraagt om aanpassing en acceptatie. Van twee kanten. Integratie betekent niet dat mensen hun wezenskenmerken moeten opgeven. Diversiteit kan, mits goed gemanaged, een verrijking van de samenleving zijn, ook al hebben nieuwkomers en oorspronkelijke bewoners aanvankelijk de neiging zich in eigen kring terug te trekken. Maar na verloop van tijd verandert dat. Dan trouwen ze met elkaar, dan rouwen ze met elkaar, dan bouwen ze met elkaar. Dat leert de geschiedenis. In de dagen van de verzuiling hadden geloofsgemeenschappen ook hun eigen hokjes en hun eigen heilige huisjes.'

Dialoog-prijs voor dr. Thomas Michel s.j.

De Amerikaanse jezuïet dr. Thomas Michel (1941) ontving op 26 oktober in het Duitse Soest de Muhammad Nafi Tschelebi internationale mediaprijs. Deze moslimprijs wordt uitgereikt aan christenen en joden die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de dialoog. Dr. Michel gaf dertien jaar leiding aan de islam-afdeling van de Raad voor Interreligieuze Dialoog van het Vaticaan. Hij doceerde onder meer christelijke theologie aan islamitische universiteiten in Turkije. Op verzoek van dr. Michel werd de *laudatio*, de lofrede, tijdens de uitreiking in het Zentralinstitut Islamarchiv Deutschland (opgericht in 1927) uitgesproken door de

protestantse islamoloog dr. Jan Slomp. Ds. Slomp zelf ontving de prijs in 2001, tot nu toe als enige Nederlander. In 2005 werd de prijs uitgereikt aan aartsbisschop Michael Fitzgerald, de toenmalige directeur van de Raad voor Interreligieuze Dialoog in Rome.

Beknopte Nederlandse religieuze historie

Begin oktober verscheen de eerste aflevering van *Geloof in Nederland*, een reeks uitgaven in magazinevorm over tweeduizend jaar geloof, geloven en gelovigen in Nederland. *Geloof in Nederland* vertelt en verbeeldt wat religie in Nederland heeft teweeggebracht. De 35-delige reeks trekt historische lijnen door en werpt licht op de religieuze kaart van het huidige Nederland. De komst van oosterse religies, stille tochten en vrouwelijke ambtsdragers: het staat er allemaal in. Uitgegeven door Museum Catharijneconvent en Waanders Uitgevers.

Paulus

Willibrordzondag, 9 november 2008, stond dit jaar in het teken van het Paulusjaar. Paulus heeft een centrale rol gespeeld in de vroege ontwikkeling van het christendom. Geboren als Saul, jood in hart en nieren, maakt hij, op weg naar Damascus, een ervaring mee die hem in contact brengt met de verrezen Christus. Die ervaring verandert zijn leven totaal. De zondag kreeg als titel mee: 'Paulus, apostel van eenheid en verzoening'.

Wereldwijd koken

De Lutherse Wereldfederatie publiceerde een multireligieus kookboek: *Food for life*. Er staan ruim honderd recepten in, met een toelichting op de herkomst van de ingrediënten. Secretaris-generaal van de Lutherse Wereldfederatie Ishmaël Noko schrijft in de inleiding: 'Doel en betekenis van voedsel binnen de meeste culturen zijn meer dan alleen maar bestrijding van het hongergevoel of versterking van het lichaam. Voedsel heeft een symboliek, het staat voor vriendschap en verbondenheid, voor het verbinden van gast en gastvrouw.' De recepten volgen de grote momenten in het leven (geboorte, bruiloft, dood) en de religieuze kalender van de verschillende godsdiensten. Zie ook: *www.lutheranworld.org*.

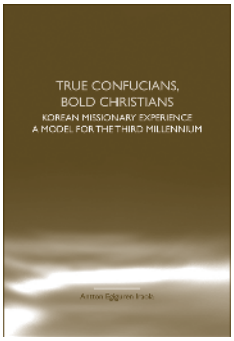

Antton Egiguren Iroala, *True Confucians, Bold Christians. Korean Missionary Experience. A Model for the Third Millennium*, Amsterdam/New York: Rodopi, 2007, 328 bladzijden, ISBN 978 90 420 2292 8, € 66,00

De titel van het boek *True Confucians, Bold Christians* wordt duidelijk in het derde hoofdstuk, wanneer de fascinerende geschiedenis wordt beschreven van de eerste katholieke christenen in Korea, in het bijzonder van 1784 tot 1802. In die periode werden kleine groepen merendeels intellectuele confucianisten christen. Deze ontmoeting tussen West en Oost was vooral boeiend omdat het ging om leken, om vrouwen en mannen die nooit contact hadden gehad met Europese imperialistische machten, noch beïnvloed waren door de Europese cultuur, in dienst stonden van het Vaticaan of geschoold waren door katholieke missionarissen. Ze kenden slechts enkele katholieke Chinese boeken, meegenomen vanuit Peking. Deze kleine groep dapperen (*Bold Christians*) waren in wezen 'onbezoedeld'. Ze ontwikkelden levendige onorthodoxe kerkstructuren en bedienden stoutmoedig als leken de sacramenten. De auteur ziet alleen maar overeenkomsten met de eerste christelijke gemeenschappen. Zelf denk ik bijvoorbeeld aan de christenen die beschreven worden in de brief aan Diognetes uit ongeveer 170.
De schrijver is een Spaans-Baskische franciscaan die als priester-missionaris in Thailand, China en Zuid-Korea verbleef en nu werkzaam is aan de Universiteit van Leuven. In de genoemde landen onderzocht hij drie verschillende katholieke missiemethoden: de werkwijze van verovering (*conquest*) in Thailand, die van aanpassing (*accommodation* of *translation*) in China (hoofdstuk 2) en de methode van ontlediging (*kenosis*) en verandering in Korea (hoofdstuk 3). Iroala is bijzonder getroffen door de coherente, moedige leefstijl van deze christenen. Hun christelijke leefstijl zette aan tot maatschappijvernieuwing en riep daarom al snel verdrukking en vervolging op. Voor Iroala is het Koreaanse missie-experiment zeer relevant voor het derde millennium.

— Huub Vogelaar, docent Oecumenica aan de Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid in Brussel en onderzoeker bij Centrum IIMO in Utrecht naar de actuele oecumenische ontwikkelingen in Oost-Europa

Drs. J.H. van Doleweerd (redactie), *Gij zult mijn getuigen zijn. Zending in bijbels perspectief*, Houten: Uitgeverij Den Hertog, ISBN 978 90 331 20015, 331 bladzijden, € 28,90

De bundel *Gij zult mijn getuigen zijn*, geschreven door schrijvers uit de Gereformeerde Gemeenten, is een geslaagde poging om vanuit een orthodox standpunt kerkelijke zending te bespreken. Vertrekpunt is de invulling van de zendingsopdracht om 'uit te gaan tot aan de einden van de aarde om het evangelie te prediken en van hem te getuigen'. Als het gaat over de omschrijving van bijbelse en theologische verbindingen met zending, inclusief de zendingsgeschiedenis, geeft het boek een gedegen gereformeerde opsomming. De keuze voor zendingsthema's als openbaring, verkiezing, de kerk en de belijdenis geven aan dat de aandacht van de schrijvers vooral uitgaat naar orthodox-piëtistische discussies, waarbij veelal in kort bestek het gedachtegoed van de bekende missiologen wordt weergegeven.
In het gedeelte over zending en cultuur is sprake van openheid voor de invloed van de cultuur op de zending als een actieve menselijke betrokkenheid. Cultuur als expressie van zingeving komt weinig aan bod, waardoor er minder aandacht is voor aspecten van de Nederlandse (westerse) cultuur van de zendende kerk.
Een gedetailleerde inhoudsopgave, een personenregister en een zakenregister maken het boek toegankelijk, en daarin staan Voetius en À Brakel broederlijk naast Kraemer en Verkuyl. De achterflap vermeldt dat het boek wil aanzetten tot een hernieuwde bezinning op zending. Waarschijnlijk gaat dit zeker op voor de eigen achterban, maar ik mis toch wel de actuele discussies, bijvoorbeeld met betrekking tot zending vanuit het Zuiden, waarbij een louter Nederlands perspectief een beperkte waarde heeft. Samenvattend: een nuttig (hand)boek voor mensen vanuit de Gereformeerde Gemeenten die geïnteresseerd zijn in zending en de soms gebruikte 'tale Kanaäns' kunnen waarderen.

—- Pieter Boersema, hoogleraar Godsdienstwetenschappen en Missiologie aan de Evangelisch Theologische Faculteit in Leuven, Heverlee

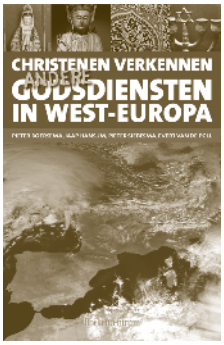

Pieter Boersema, Jaap Hansum, Pieter Siebesma en Evert van de Poll, *Christenen verkennen andere godsdiensten in West-Europa*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2008, ISBN 978 90 239 2222 3, 283 bladzijden, € 23,50

Hoe kunnen christenen op een eerlijke en open manier in gesprek gaan met niet-christenen? Hoe kunnen hinderlijke stereotypen worden weggenomen? En hoe kan godsdienstwetenschappelijke kennis mensen dichter bij elkaar brengen? Spannende en relevante vragen, waarover vier auteurs vanuit de vakgroep Godsdienstwetenschappen en Missiologie van de Evangelische Theologische Faculteit te Leuven zich bogen. Het resultaat is een helder gestructureerd, prettig hanteerbaar en informatief boek.
Het mooie van dit boek is dat het de niet-christelijke godsdiensten in hun West-Europese verschijningsvormen wil begrijpen. Daartoe geeft het beknopte inleidingen in jodendom, islam, hindoeïsme en boeddhisme. Vervolgens worden belangrijke fenomenen in het religieuze landschap aangestipt, zoals syncretisme, sektarisme en fundamentalisme. Het is jammer dat er uiteindelijk relatief weinig pagina's zijn ingeruimd voor de bespreking van recente ontwikkelingen in Europa. Ook miste ik een verkenning van daadwerkelijke ontmoetingen tussen christenen en niet-christenen. Hoewel het boek de weg wijst als het gaat om het begrijpen van elkaar, blijft het wat theoretisch.
In alle eerlijkheid bespreken de auteurs in het laatste hoofdstuk hun visie op de relatie tussen de godsdiensten. Zij kiezen resoluut voor een exclusivistisch standpunt, omdat zij de uniciteit van Christus als enige verlosser niet willen opgeven. Ze geloven dat dit ook in een postmoderne samenleving prima te combineren is met een 'pluralistische dialoog'. Als iedereen ergens voor staat, kunnen ze elkaar begrijpen en accepteren en echt in gesprek gaan. Dit klinkt toch wat massief en kort door de bocht. Wat ontbreekt in dit stukje *theologia religionum*, is bezinning op het werk van de Geest van God in de wereld van de religies, ook in West-Europa vandaag.

— Wilbert van Saane, voormalig zendingspredikant in Beiroet, nu stafmedewerker voor de Nederlandse Zendingsraad

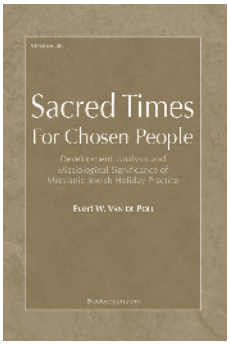

Evert W. van de Poll, *Sacred Times for Chosen People. Development, Analysis and Missiological Significance of Messianic Jewish Holiday Practice* (dissertatie, Evangelische Theologische Faculteit te Leuven; Mission 46), Zoetermeer: Boekencentrum, 2008, ISBN 978 90 239 2329 9, 398 bladzijden, € 32,50

Na diverse publicaties is de belangstelling van Evert van de Poll voor messias-belijdende joden nu uitgemond in een dissertatie. Joodse christenen hebben zich lange tijd in kerkelijke kaders bewogen. Na de Tweede Wereldoorlog kwam de behoefte op meer in onderling verband het eigen joodse karakter te benadrukken. Dit gebeurde bijvoorbeeld in Nederland door de vereniging Hadderech, waar in 1951 voor het eerst een joodse seideravond werd gehouden met een christelijke invulling. Vanaf de jaren zeventig profileren messias-belijdende joden zich veel nadrukkelijker, en proberen ze meer joodse elementen te integreren in hun samenkomsten. Een opvallend kenmerk is dat nu ook joodse feesten gevierd worden als het Loofhuttenfeest en Chanoeka, en dat er sprake is van groeiend verzet tegen de indeling van het liturgische jaar in de christelijke traditie, omdat daar te veel heidense elementen ingeslopen zouden zijn. De messias-belijdende gemeenten (met een toenemend aantal niet-joodse leden) komen zo steeds meer in te zitten tussen het officiële rabbijnse jodendom en het officiële christendom. Van de Poll probeert de feesten te bezien vanuit een missionair perspectief. In welke mate zijn die geschikt om een eigen identiteit af te grenzen, en hoe communiceert men met andersdenkenden, in het bijzonder de joden?
De dissertatie brengt veel materiaal bij elkaar en geeft een goede analyse. Hopelijk draagt de studie ertoe bij dat in joodse en christelijke kring beter gereageerd gaat worden op de spannende zoektocht van de messias-belijdende joden. Jammer dat de fraaie en nuttige studie op veel plaatsen ontsierd wordt door drukfoutjes.

— Mart-Jan Paul, hoogleraar Oude Testament aan de Evangelische Theologische Faculteit te Leuven, hervormd predikant in de PKN en docent aan de Christelijke Hogeschool te Ede

Ostrov (Eiland)
Pavel Lungin, 2006

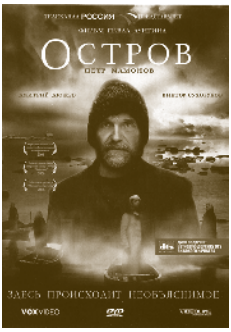

Een leeg, wit landschap. In het noorden van Rusland, in een klein oosters-orthodox klooster op een eilandje, brengt een monnik zijn dagen biddend door. Mensen zoeken hem op. Hij is een *starets*, die spirituele raad geeft en genezende krachten bezit en aanwendt. Zo laat hij een kreupele jongen lopen en hij drijft bij een jonge vrouw de demon van krankzinnigheid uit. Het begin van de film laat zien dat hij in het klooster Gods vergeving zoekt omdat hij in de Tweede Wereldoorlog, gedwongen door de nazi's, een medesoldaat heeft gedood. Schuldgevoel verteert hem. Boete doet hij in het harde zwoegen en onophoudelijk bidden voor de ziel van de gedode mens.
Ostrov was de slotfilm van het festival in Venetië 2006 en won vele prijzen op Russische filmfestivals. Op 7 januari 2007, het oosters-orthodoxe kerstfeest, werd hij uitgezonden op de Russische televisie en haalde hij een kijkcijferrecord. Grote namen werkten mee aan de film. Regisseur Pavel Lungin heeft status met films als *Taxi Blues* en *Tycoon. A New Russian.* Hoofdrolspeler Pjotr Mamonov was een *underground* rockster, die nu als een toegewijd orthodox gelovige op het platteland leeft.
De beelden zijn prachtig, het verhaal is dunnetjes en voorspelbaar. Is de film een tijdloos *snapshot* van zuivere orthodoxe spiritualiteit? Patriarch Alexei II van de Russisch-orthodoxe kerk noemde *Ostrov* een 'levend voorbeeld van een christelijke houding tegenover de cultuur'. Critici menen dat de film verraderlijke propaganda is: alle moreel verval in de maatschappij (abortus, hebzucht, materialisme) komt door verlies aan binding met God, en de orthodoxe kerk zal de leegte vullen. Raadselachtig blijft de situering van het verhaal in 1976. In de barre Sovjettijd, maar daarvan ook weer losgezongen. Die kerk op dat eiland: welke boodschap gaat daarvan uit?

—- Heleen Zorgdrager, relatiebeheerder Oost-Europa bij Kerk in Actie en uitgezonden medewerker/docent aan de Ukrainian Catholic University in Lviv, Oekraïne

Op een studiedag over 'Spiritualiteit in de hedendaagse Russische orthodoxie' op 20 januari 2009 in het Protestants Landelijk Dienstencentrum in Utrecht zal de film Ostrov *worden vertoond.*

Toumani Diabaté
The Mandé Variations
World Circuit Production, 2008, WCD079, € 19,90

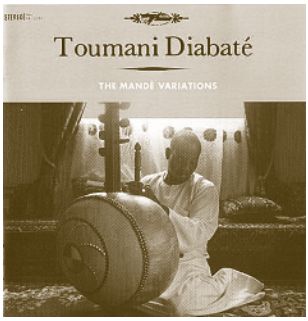

Iedere cultuur heeft haar eigen manieren om plaats te geven aan groot verdriet. Muziek neemt daarbij vaak een belangrijke plaats in. In het Westen kennen we de vele lamento's, de requiems van Mozart, Fauré en vele anderen. Purcells *Funeral Sentences* bijvoorbeeld, onwaarschijnlijk prachtig, sober en majestueus. Bij Afrikaanse muziek stuitte ik op de *kora*-speler Toumani Diabaté. Hij is een *griot* en beschouwt zichzelf als een bruggenbouwer tussen verschillende generaties en culturen. Een *griot* is een climatiseur: 'Hij verwarmt het huis wanneer het koud is, en brengt verkoeling wanneer het te heet wordt.' Je kunt alleen *griot* worden via overerving. Dat is ook het geval bij Diabaté. Maar liefst 71 generaties gingen hem voor in het bespelen van de *kora*, een met 21 snaren bespannen kalebas.
Bijzonder is dat Diabaté zijn eigen cultuur koestert, terwijl hij ook nieuwe wegen inslaat. Zo ontwikkelde hij een nieuwe *kora* met een 'mechanische' hals. In tegenstelling tot de traditionele stemwijze (leren windsels om de hals van de *kora*) wordt de nieuwe *kora* gestemd met stemknoppen. Wat Diabaté tot een echt groot musicus maakt, is dat hij voor deze *kora* een heel nieuwe toonsoort ontwikkelde. Hij noemde deze de 'Egyptische stemming', vanwege de 'oriëntaalse sfeer'.
Hoe deze cd klinkt? We horen alleen de *kora*, geen slagwerk, geen stem (op een kort, gesproken, Arabisch gebed na in het vijfde nummer). En ik mis het allemaal niet. Algauw komt er een gevoel van tijdloosheid over me, en ik laat me meenemen op de golven van de muziek. Er is rust. Crescendi en decrescendi, versnelling en vertraging volgen elkaar op als eb en vloed. Arpeggio's klateren. Balsem voor de ziel. Als variatie op het bekende *Lieder ohne Worte* zou ik willen zeggen: deze cd biedt 'troost zonder woorden'.

— Marianne Verkade, zangpedagoge, achtereenvolgens in Kampen, Serooskerke (Walcheren), Yogyakarta (Indonesië) en Alkmaar en nu in Amerongen

tot 21 december 2008
Adventactie Solidaridad

Van 29 november tot 21 december loopt de Adventactie van Solidaridad. Dit jaar is het twintig jaar geleden dat Solidaridad het eerste pakje koffie met Max Havelaar-keurmerk op de markt bracht. Het begin van een lange rij eerlijke producten.
Informatie: *solidaridad@solidaridad.nl.*

tot 2 februari 2009
De verdwenen tempel

In het Bijbels Museum is tot 2 februari 2009 de tentoonstelling 'De verdwenen tempel' te zien. De tempel van Jeruzalem werd in de tiende eeuw voor Christus gebouwd door de legendarische koning Salomo. Het beroemde gebouw werd verwoest, weer opgebouwd en verfraaid, maar verdween uiteindelijk in 70 na Christus definitief. In de joodse en de christelijke traditie leeft de tempel nog altijd voort. Tot op de dag van vandaag proberen geleerden en kunstenaars hem opnieuw tot leven te brengen. Het oudste nog bekende model van de tempel van Jeruzalem is gemaakt door de Amsterdamse rabbijn Jacob Jehuda Leon (1602-1675). Dit model staat centraal in de tentoonstelling.

2009
Calvijn-jaar

Was 2008 Paulus-jaar, 2009 wordt Calvijn-jaar. De Werkgroep Herdenking Calvijn 2009, een initiatief van het Instituut voor Reformatieonderzoek in Apeldoorn, heeft een 'stimulerende en coördinerende' rol bij de herdenking van Calvijns geboorte vijfhonderd jaar geleden. Op de website *www.calvijn2009.nl* is te vinden wat er aan evenementen en uitgaven te verwachten valt. Onder meer de Nationale Calvijnweek van de Vrije Universiteit, van 12 tot 18 januari, met een tentoonstelling, boekpresentaties en debatten, een symposium, concerten, een stadswandeling in Amsterdam en een dienst in de Westerkerk.
Bij Boekencentrum Uitgevers verschijnt een 'toerboekje' over Calvijn. Ideaal voor lokale gespreksgroepen die aan de slag gaan met het Calvijn-jaar. Het bevat achtergrondinformatie, thema's uit de theologie van Calvijn en verbindingslijnen naar vandaag.
Informatie: *www.boekencentrum.nl.*

18-25 januari 2009
Gebed voor eenheid

De Raad van Kerken vraagt mensen een gebed te schrijven en op te sturen. Een selectie van de gebeden komt op de website. Iedereen mag ze gebruiken. Het verzoek werkt toe naar de internationale week van gebed voor de eenheid, van 18 tot 25 januari 2009.
Zie: *www.raadvankerken.nl*.

23 januari 2009
Oecumenelezing

De jaarlijkse Oecumene-lezing van de Raad van Kerken vindt plaats op 23 januari in de Geertekerk in Utrecht. Het jaarthema van de raad, het betrekken van jongeren bij kerk en oecumene, staat centraal.
Zie voor nadere informatie en opgave de website: *www.raadvankerken.nl*.

29 januari en 5 februari 2009
Lezingen over Mater Maria

De Katholieke Universiteit in Leuven organiseert twee lezingen in Kortrijk over 'Mater Maria in mystiek en kunst'. De eerste is op 29 januari, en de tweede op 5 februari. In januari is het thema 'Maria in lijf en leden', over spiritueel moederschap bij de cisterciënzer Guerric van Igny (twaalfde eeuw). In de geschriften van deze abt staat 'de vorming van Christus in ons' centraal. Het is Maria, die deze vorming van haar zoon ter hand neemt in haar aangenomen zonen en dochters. De beelden die Guerric van Igny gebruikt, zijn lijfelijk en origineel en verrijken de christologie met vrouwelijke aspecten.
In februari gaat het om 'Maria's moederschap in de beeldende kunsten'. Liesbet Kusters van de Katholieke Universiteit Leuven zal de figuur van Maria in de beeldende kunsten belichten, met bijzondere aandacht voor haar moederschap, de archetypen van het moederlijke in West-Europese culturen en de mystieke implicaties hiervan.
Informatie: *www.kuleuven.ac.be*.

19 februari, 5 maart, 19 maart 2009
Verlos ons van het kwade

In het denken van velen is God afgeschaft, maar het kwade niet. Hoe vechten we tegen ziekte en onrecht, in eigen lijf, in de familie of in de werkkring? Hoe een kwaad bestrijden, hoe ons verzoenen met een bevreemdende medemens? De Katholieke Universiteit Leuven organiseert onder de titel 'Verlos ons van het kwade' drie bijeenkomsten in Brugge.
Op 19 februari 2008: Zingeving als fundamentele uitdaging voor de postmoderne mens. Dr. Dirk De Wachter, diensthoofd systeem- en gezinstherapie, bespreekt de problematiek van onze westerse samenleving in de spiegel van de hedendaagse psychiatrische problematiek.
Op 5 maart 2009: (Geen) zand erover?! Over aangedaan onrecht, vergelding of vergeving, en verzoening. Prof. dr. Roger Burggraeve, gewoon hoogleraar ethiek aan de Katholieke Universiteit Leuven, spreekt over de ervaring van geschonden vertrouwen en onrecht, aan de hand van de bijbelverhalen over Nabot en Jona.
Op 19 maart 2009: Een zinvol, gebroken leven. Een christelijke visie op goed bestaan. Prof. dr. Erik Borgman, hoogleraar aan de Universiteit van Tilburg, vraagt zich af in hoeverre een gebroken leven een goed leven kan zijn.

14 maart 2009
Remonstrantse beraadsdag

Met het thema 'Tel uit je winst! Ethische vragen aan economische ontwikkelingen' wordt op 14 maart een Remonstrantse beraadsdag georganiseerd, in Amsterdam.
Zie: *www.remonstranten.org.*

TussenRuimte 2009 | 1 en 2
Nieuwe vormen van kerk-zijn

'Nieuwe vormen van kerk-zijn' bedacht de redactie als onderwerp voor het volgende nummer. Bij de voorbereiding en uitwerking van het thema bleek al snel dat wat ons voor ogen stond, veel te veel zou worden voor één nummer. Daarom zullen de eerste twee nummers van de nieuwe jaargang over nieuwe vormen van kerk-zijn gaan. Het eerstvolgende nummer, dat half maart zal verschijnen, betreft nieuwe initiatieven buiten de bestaande kerken. Te denken valt aan kerkplanting, interculturele kerken van nieuwe Europeanen en kerken in 'prachtwijken'.

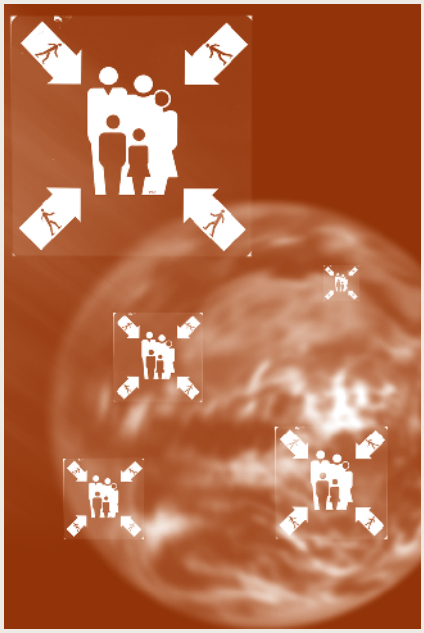

Het tweede nummer van de tweede jaargang gaat specifiek in op de relatie tussen kerken (dan wel religie) en nieuwe media.

— Jaap Haasnoot en Jaap Hansum, themaredactie

TussenRuimte 2009 | 1 (maart) heeft als thema 'Nieuwe vormen van kerk-zijn'.
TussenRuimte 2009 | 2 (juni) gaat over 'Religie en nieuwe media'.
TussenRuimte 2009 | 3 (september) besteedt aandacht aan 'Religie en duurzaam klimaat'.
TussenRuimte 2009 | 4 (december) is gewijd aan de 'Wereldzendingsconferentie Edinburgh 1910-2010'.